

Тадеуш

Моленга

Мостовиц

Кар'єра

Никодима Дизми

Зарубіжні авторські зібрання

Тадеуш Доленга-Мостович
Кар'єра Никодима Дизми

«ОМІКО»

1932

Доленга-Мостович Т.

Кар'єра Никодима Дизми / Т. Доленга-Мостович — «ОМІКО»,
1932 — (Зарубіжні авторські зібрання)

Відомий класик польської літератури Тадеуш Доленга-Мостович (1898 —1939) — автор шістнадцяти романів, вісім з яких були екранізовані. Серед них - «Знахар», «Три серця» і «Кар'єра Никодима Дизми» — перший роман письменника, який побачив світ у 1932 році й мав сенсаційний успіх. Саме він приніс авторові заслужену славу майстра психологічної драми. Варшава, двадцять роки минулого століття. 32-річний чоловік приїздить із провінційного містечка до столиці. Що потрібно, аби добитися успіху в житті й політиці? Розум? Освіта? Чесність? На жаль, ні. Никодим Дизма — шахрай, ледар, нездара — став видатним державним діячем, не доклавши жодних зусиль. Чи може таке бути? Виявляється, може. Майже всі персонажі романа мали реальних прототипів. Він і сьогодні в Польщі належить до найпопулярніших творів. Блискуче описані автором події також мають багато спільного із сучасним життям в Україні.

УДК 821.162.1

Содержание

Розділ 1	5
Розділ 2	14
Розділ 3	20
Розділ 4	29
Розділ 5	38
Розділ 6	46
Конец ознакомительного фрагмента.	52

ДОЛЕНГА-МОСТОВИЧ Тадеуш КАР'ЄРА НИКОДИМА ДИЗМИ

Розділ 1

Власник ресторану подав знак таперові, і танго перервалося на півтакті. Пара танцівників зупинилася посеред порожнього майданчика.

– Ну що, пане директоре? – запитала худа блондинка, звільняючись з обіймів партнера і підходячи до столика, на який спирався товстий чоловік зі спітнілим обличчям.

Власник знизав плечима.

– Не підходить? – кинула блондинка.

– Звісно, ні. Геть незграбний. Ні з очей, ні з плечей...

Підійшов і танцівник.

Блондинка уважно поглянула на його добряче поношений одяг, рідкувате волосся кольору волоського горіха, трохи кучеряве і розділене посередині, вузький рот та випнуту нижню щелепу.

– А ви вже раніше десь танцювали?

– Та ні... Тобто так, танцював, тільки у вузькому колі. Навіть казали, що непогано...

– І де? – байдуже спитав власник ресторану.

Кандидат на партнера у танцях обвів сумним поглядом порожню залу.

– У своїх краях, у Лискові.

Товстун розсміявся:

– Варшава, шановний, це не Лисків. Тут треба елегантно, з шиком, з фасоном. Я щиро скажу: ви не підходите. Краще шукайте іншої роботи.

Він розвернувся на каблуках і пішов до буфету. Блондинка побігла в гардероб. Тапер закривав фортепіано.

Кандидат на танцівника ліниво перекинув через плече плащ, натягнув на лоба капелюха і попрямував до дверей. Повз нього пройшов хлопчина-служник із тачею тартинок, у носа вдарив смаковитий запах кухні.

Вулицю заливав гарячий потік сонячного проміння. Наближався полудень. Людей було небагато. Повільно рушив у бік Лазенок¹. На розі Пенької² затримався, поліз до кишені жилетки і вилловив монету.

«Остання», – подумав.

Підійшов до тютюнового кіоску.

– Два грандпрікси³.

Він перелічив решту і бездумно став на трамвайній зупинці. Якийсь дідусь, підпертий кийком, кинув на нього мутний погляд. Елегантна пані з кільканадцятьма пакунками раз по раз виглядала трамвай.

Біля нього, нетерпляче крутячись, чекав хлопець із книжкою під пахвою. Власне, то була не книжка, а папка, оправлена сірим полотном; коли хлопець став у профіль, було видно стос листів і краї карток для підпису одержувачів кореспонденції.

¹ *Королівські Лазенки* – парк у центрі Варшави (тут і далі – прим. перекладача).

² *Пенькна* – вулиця у центрі Варшави.

³ *Грандпрікси* – розмовна назва популярних дешевих цигарок у довоєнній Польщі.

Поглядаючи на хлопця, він пригадав, що подібну папку носив сам, коли був кур'єром у нотаріуса Віндера, ще до війни⁴, до того, як став поштовим службовцем у Лискові. Тільки нотаріус завжди користувався синіми конвертами, а ці були білі.

Підїхала «дев'ятка», і хлопець заскочив на задню платформу, не дочекавшись, поки трамвай зупиниться, при цьому зачепивши папкою поручень так, що всі листи розсипались.

«Має щастя щеня, що сьогодні сухо», – подумав кандидат у танцівники, дивлячись на хлопця, що збирав листи. Трамвай рушив, і один лист ізслизнув зі сходинки та впав на дорогу. Кандидат підняв білий конверт і почав махати ним услід трамваю. Але хлопець був так зайнятий збиранням решти листів, що цього не зауважив.

То був вишуканий конверт з паперу ручної роботи з каліграфічно виведеною адресою: *Вельмишановному пану голові Артуру Раковецькому, алея Уяздовська, 7*⁵.

Всередині (конверт не був заклеєний) лежала не менш вишукана картка, складена вдвоє. З одного боку щось було надруковано французькою, з іншого, скоріш за все, те саме, польською:

Голова Ради міністрів має честь ласкаво запросити вельмишановного пана взяти участь у рауті з нагоди приїзду його високоповажності канцлера Австрійської Республіки, який відбудеться 15 липня о 8-й годині вечора в салонах першого поверху готелю «Європейський».

Внизу маленькими буквами додано:

Фрак, ордени.

Прочитав ще раз адресу: *алея Уяздовська, 7.*

Віднести? Може, дадуть злотий чи два?.. Спробувати не зашкодить. Номер 7 – за кілька кроків звідси.

У списку мешканців будинку напроти прізвища А. Раковецького стояв номер квартири 3 на першому поверсі. Піднявшись сходами, подзвонив раз, другий. Врешті знайшов консьєржа, який сказав, що пан голова поїхав за кордон.

– Чорт!

Знизавши плечима, тримаючи в руці листа, він рушив додому. Минуло більш ніж пів-години, поки він дістався вулиці Луцької. Скрипучими дерев'яними сходами піднявся на четвертий поверх і повернув клямку.

У носа вдарило задухою тісної кімнати, запахом смаженої цибулі, пригорілого смальцю і смородом мокрих пелюшок. З кутка пролунав жіночий голос:

– Зачиняйте двері, бо протяг, ще мені дитину застудите.

Він щось буркнув собі під ніс, зняв капелюха, повісив пальто на цвях і сів біля вікна.

– Що там у вас, знову нічого не знайшли?..

– Знову...

– Ой, пане Дизмо, ви даремно бруківку збиваєте, я ж вам казала. У селі, в провінції хліб легше здобути. Одне слово – селяни.

Він нічого не відповів. Третій місяць без роботи, відколи закрили бар «Під слоном» на вулиці Панській, де заробляв свої п'ять злотих на день і вечерю, граючи на мандоліні. Правда, пізніше на біржі праці йому дали роботу на будівництві залізниці, але Дизма ні з інженером, ні з майстром, ні з робітниками не знаходив спільної мови, і через два тижні його попросили. А в Лискові...

Жінка, певно, думала про те саме, бо спитала:

– Пане Дизмо, а не краще вам повернутись у свої краї, до родини? Завжди щось там для вас знайдуть.

⁴ Перша світова війна.

⁵ Будинок за цією адресою до війни належав Раді міністрів.

– Я вже вам казав, що ніякої родини не маю.

– Повмирали?

– Повмирали.

Валентиниха закінчила чистити картоплю і, ставлячи казанок на вогонь, знову почала:

– Тут, у Варшаві, люди інші, й роботи немає. Мій тільки три дні на тиждень працює, ледве на харчі вистачає, а їхній директор, той Пурмантер, чи як там його, каже, що взагалі закриють фабрику, бо прибутку нема. Якби не Манька, то не було б чим і за хату заплатити. Дівчина тяжко працює, і все намарно. Хіба гостя двічі за тиждень зловить...

– Нехай вважає, – перебив Дизма, – бо як її зловлять без книжечки... Тоді...

Валентиниха переповила дитину і розвісила над плитою мокрі пелюшки.

– Що ви каркаєте! – кинула вона роздратовано. – На себе краще дивіться. І так вже три тижні не платите, тільки місце займаєте. Теж мені квартирант.

– Заплачу, – буркнув Дизма.

– Заплатите чи ні, але п'ятнадцять злотих, то і так майже задарма. Та й вони на дорозі не валяються. А ви хоч за яку роботу беретеся, то одразу ж вас звільняють...

– Хто вам це сказав?

– Ова, великий секрет! Ви ж самі Маньці розказували.

Запанувала тиша.

Дизма повернувся до вікна і подивився на обдерті стіни подвір'я. Справді, його переслідувала якась невдача. Ніде не міг собі нагріти місця. З гімназії його вигнали вже з четвертого класу за неслухняність і лінощі. Нотаріус Віндер тримав його довше. Може, тому, що малий Никодим Дизма трохи знав німецьку – розумів, куди його посилають. Пізніше – служба на пошті, жалюгідна платня і вічні докори начальника.

Війна, три роки служби в обозі батальйону зв'язку і єдине підвищення – до єфрейтора. Знову пошта в Лискові, поки не скоротили. Через ксьондза влаштувався у бібліотеку, але й тут ледь перезимував, бо вже у квітні виявилось, що не вміє тримати полиці з книжками у належному порядку.

Зрештою, у бібліотеці було найцікавіше...

Роздуми Дизми перервали гудки фабрик на околиці. Валентиниха заходилася біля столу. Побачивши це, Дизма встав і вийшов.

Хоч і боліли ноги, він бездумно блукав розпеченими сонцем вулицями. Залишатися в помешканні і вислуховувати уїдливі зауваження Бартека і кепкування Маньки, а тим більше дивитися, як вони їдять, було йому понад силу. Адже сам вже другий день не мав і крихти в роті. Тільки курив, витрачаючи на цигарки останні гроші.

Проходячи повз ковбасну крамницю, затримав подих – таким нестерпним був для нього запах вудженини. Дизма намагався не заглядати у вітрини продуктових крамниць, та голод дошкуляв.

Никодим Дизма чітко усвідомлював, що не має жодних перспектив.

Чи це його хвилювало? Анітрохи. Никодим Дизма, на щастя, був не здатний до уяви. Його передбачення і плани не сягали далі найближчих днів, і, оскільки минулий тиждень він прожив завдяки проданому годинникові, то й наступний міг би прожити, продавши фрак і лакові туфлі.

Так, той одяг і взуття коштували йому чималих обмежень і жертв. Правду кажучи, він сподівався на легку кар'єру танцівника-партнера у ресторані і на радикальне поліпшення жалюгідного матеріального становища. Однак тепер, після багаторазових спроб, переконавшись, що на танцівника його ніхто не візьме, без болю попрощався з цим чудовим одягом.

Наближалася шоста. Прийнявши остаточне рішення, він повернув до дому.

У помешканні була тільки Манька, тендітна брюнетка з нервовими рухами. Напевно, збиралась кудись сьогодні увечері, бо сиділа біля вікна і малювалась. Вона сиділа на валізі, Дизма став у кутку.

Дівчина заговорила першою:

– Нехай пан відвернеться, я буду перевдягатися.

– Я не дивлюся.

– От і добре, бо від оскоми зуби псуються.

Вилаявся. Дівчина усміхнулася і зняла сукню. Никодим зовсім не звертав на неї уваги, хіба що драгувала вона його все більше. З великим задоволенням закрив би їй рота і викинув за двері. Вона набридала йому постійно, завзято і з якоюсь незрозумілою пристрасстю. Це не ображало його чоловічої гідності, бо життя не дало умов, у яких вона могла б виникнути. Це навіть не зачіпало його людської гідності, якої він ніколи не мав у достатку, і в цьому разі не відчував жодної соціальної різниці між собою, безробітним «творчим працівником», і цією дівчиною. Просто з нього було вже досить.

Тимчасом Манька вдягнулася, накинула на плечі хустку і, ставши перед Дизмою, вишкірила великі білі зуби.

– Ну, гарна дівчина?

– Йди до біса! – випалив він зі злістю.

Вона взяла його двома пальцями за підборіддя, але швидко відскочила, коли Дизма вдарив її по руці.

– У, гадина, – зашипіла вона, – наволоч, голодранець... Ще й битися будеш?! Волоцюга...

Говорила ще довго, та Дизма не слухав. Почав відкривати валізу, а в думках рахував, що за костюм дадуть десь п'ятдесят злотих. На Керцелаку⁶ він платив сімдесят. На туфлях також доведеться втратити вісім, а може, й цілих десять злотих.

Несамовито завершала дитина: за хвилину від сусідки прибігла Валентиниха. Аж тоді Манька, скінчивши свою тираду, вийшла, грюкнувши дверима.

Никодим Дизма відкрив чемодан і вийняв костюм.

– Ого, – усміхнулася Валентиниха. – Пан на бал збирається чи на весілля?

Дизма не відповів. Він старанно склав штани, жилетку, фрак, загорнув пакунок у газету і попросив мотузку. Повернувся і чоловік Валентинихи, жінка взялася розігрівати картоплю на вечерю, і помешкання знову наповнилося запахом смаженого смальцю.

– Пане Дизмо, – запитав Валентин, – ви йдете на Керцелак?

– На Керцелак.

– Але ж сьогодні субота, євреїв немає, а свої рідко купують. Та й то за невеликі гроші.

Смалець зашкварчав на пательні, Никодим голосно ковтнув слину.

– Хай буде за малі.

Раптом згадав, що ще не передивився кишені піджака. Швидко розгорнув пакунок. Так і є, у штанах був скляний мундштук, а у фракуносовичок. Взяв знайдені предмети і поклав до кишені піджака. Одночасно намацав ще щось незнайоме. Якийсь картон... Ага, це той лист-запрошення.

Ще раз витягнув з конверта і перечитав. З самого низу несподівано вдарив у його свідомість дрібний шрифт: *Фрак – ордени.*

Кинув оком на фрак. Бенкет... Їжа, багато їжі, ще й задурно...

«Я дурень», – подумав він, однак знову уважно перечитав запрошення: *15 липня цього року о 8-й годині вечора.*

Він не міг відігнати ці думки.

– Пане Валентине, сьогодні п'ятнадцяте? – запитав він.

⁶ Найбільша барахолка довоєнної Варшави.

- Так, п'ятнадцяте.
 - А котра година буде?
 - Буде і десята, але зараз сьома.
- Дизма на хвилину завмер.

«Та що мені зроблять? – подумав він. – Ну, викинуть за двері. Зрештою, там буде стільки людей...»

Узяв приладдя до гоління й почав перевдягатися.

Працюючи в повітовій бібліотеці, довгими пообідніми годинами, коли зовсім не було роботи, він почитував книжки. Частенько траплялися описи балів та прийомів, організованих різними графами й міністрами. Він знав – якщо книжки писали правду, – що на таких великих прийомах зазвичай буває багато людей, не знайомих між собою, тож йому має вдатися цей ризикований намір. Особливо якщо не буде надто виділятися серед гостей.

Родина Бартеків сиділа за столом і їла картоплю, запиваючи чаєм.

«Їжа, багато їжі, – думав Дизма, – м'ясо, хліб, риба...»

Вмившись над умивальником, він розчесав скуйовджене волосся і одягнув накрохмалену сорочку.

- Таки на весілля йде, – сказала Валентиниха. Її чоловік глянув на квартиранта і буркнув:
- Що нам до того.

Дизма ледве застібнув тугий комірець, зав'язав галстук і одягнув фрак.

- Їжа, багато їжі, – шепотів.
- Що ви кажете?
- Нічого, до побачення.

Повільно зійшов по сходах, застібаючи габардиновий плащ.

Під найближчим ліхтарем ще раз передивився запрошення і констатував, що там не було імені адресата. Сховав його до кишені, а конверт порвав і викинув геть.

Він ще слабо орієнтувався у місті і, хвилину вагаючись, зрештою вирішив іти знайомою дорогою. Повернув на Залізну, на розі Холодної звернув у бік костелу. Звідти вже було видно Електоральну та Банкову площу.

На вулицях кипіло вечірнє життя робітничих кварталів. З шинків лунали хриплі звуки гармоні, брудними тротуарами вешталися групи підлітків і молодих робітників у розстібнутих піджаках і без комірців. Дівчата по троє, по четверо, взявшись під руки, хихотіли й пошепки перемовлялися. Старші жінки з дітьми на руках стояли біля воріт або сиділи на винесених з помешкань табуретах.

«Субота», – подумав Дизма.

На Електоральній теж юрба: євреї, які святкували шабат, заповнили не тільки тротуари, а й вулицю. Коли він дійшов до Театральної площі, годинник на ратуші показував уже п'ять по восьмій. Піддавши ходу, вже за хвилину був перед готелем.

Він бачив, як раз за разом заїжджають блискучі автомобілі, як виходять з них елегантні люди, зодягнені в хутро, незважаючи на спеку.

Він почувався невпевнено.

Чи зможе він загубитися серед них?..

Голод, однак, переміг. Наїстися, будь-якою ціною поїсти! Нехай собі потім викидають за двері. Корона з голови не спаде.

Стиснувши зуби, він зайшов.

Поки розглядався, лакей забрав його пальто і капелюх, а якийсь гречний пан поштиво провів його аж до дверей зали і навіть, уклонившись, їх відчинив.

Перед очима Никодима Дизми постала величезна біла зала, чорні плями фраків, розкішні вечірні туалети дам. Аромати дорогих парфумів і гвалт голосів трохи одурманили його.

Він завмер біля дверей, коли раптом зауважив перед собою пана, що поштиво вклонявся, і його витягнуто руку. Машинально подав свою.

– Дозвольте представитись, Антоневський, особистий секретар прем'єра. Дозвольте від імені пана прем'єра подякувати за те, що зробили нам ласку прибути сьогодні. Будь ласка, пригортайтесь, ось закуски.

Він не закінчив і підбіг до двох худих чоловіків, які тільки-но увійшли.

Никодим Дизма витер піт з чола.

– Дякувати Богові! Тільки тепер сміливіше...

Швидко опанувавши себе, він почав розглядатися довкола і вивчати ситуацію. Зауважив, що навколо пані і панове їдять, стоячи з тарілками в руках, або сидять за невеликими столиками. Вирішив стримати голод, щоб подивитися, як поведуться інші. Стіл був заставлений якимись незвичайними наїдками, яких ще ніколи не бачив. З великою радістю схопив би якусь із тих тарілок і з'їв би усе, що на ній, десь у кутку. Однак тримав себе в руках, спостерігав.

Нарешті наважився і почав шукати очима тарілку. Коли знайшов і виделку, то наклав собі багато якогось салату і шматок паштету. Мав повний рот слини. Він просто не міг відірвати очей від тарілки. Раптом, обернувшись, щоб знайти собі краще місце, відчув досить сильний удар у лікоть. Тарілка вилетіла з рук і розбилась об підлогу.

Дизму охопила злість. Перед його носом безцеремонно пропихався якийсь товстий пан, який навіть не вважав за потрібне повернутися і вибачитися за свою незграбність. Якби Дизма міг опанувати себе, він би проігнорував його рух. Зараз же знав тільки одне: той грубий вибив йому з рук їжу.

Двома стрибками наздогнав свого кривдника і з усієї сили схопив за лікоть.

– Вважайте, чорти б вас побрали, ви мені вибили тарілку з рук! – кинув йому просто в обличчя.

Очі товстуну світилися небувалим подивом, навіть переляком. Він подивився на підлогу і, сконфузившись, став вибачатися.

Навкруги все принишкло. Підскочив офіціант, прибрав скалки, а інший подав Дизмі нову тарілку.

Ще не розуміючи, що він зробив, Дизма почав знову накладати собі той самий салат. І лише відійшовши вбік і трохи заспокоївшись, раптом зрозумів, що його кожної миті можуть викинути геть. Тоді він став ковтати не розжувавши, щоб з'їсти більше.

Тим часом зала наповнювалася гостями, і Дизма з полегшенням переконався, що ніхто на нього не звертає уваги. Це його підбадьорило, і він знову наповнив свою тарілку. Виявивши біля себе піднос з налитими чарками, випив дві, одну за одною, і відчув себе впевненіше. Потягнувшись за третьою, з подивом помітив, як піднята чиеюсь рукою сусідня чарка злегка цокається в його власну. Водночас до нього долинуло:

– Можна з вами випити?

Поряд стояв високий брюнет у мундирі полковника і якимось двозначно посміхався.

Вони піднесли чарки і випили. Полковник простягнув руку.

– Вареда.

– Дизма, – луною відгукнувся Никодим і потиснув руку.

– Вітаю, – нахилився до Дизми полковник. – Добряче ви втерли носа тому Терковському. Я все бачив.

Дизма почервонів.

– Ну, – подумав він, – зараз цей мене виставить. Але як делікатно підбирається!..

– Ха-ха, – тихо засміявся полковник Вареда, – ще і зараз кров закипає при самій думці про цього телепня. – Вітаю, пане... Дизма. Терковський давно не отримував такого уроку. Ваше здоров'я!

Випили ще по одній, і тут Дизма зрозумів, що між отим товстуном Терковським і полковником живе якась неприязнь.

– Дурниці! – шкода тільки... того... салату і тарілочки.

Вареда розреготався.

– Жартуєте! Я бачу, ви дотепний чоловік, пане Дизмо! Ваше здоров'я!

– Знаєте що, – додав він, ставлячи чарку на піднос, – адже це чудовий анекдот: Терковський – то дурниці, тільки шкода салату!

Полковник був у захваті і реготав без упину. Разом з ним сміявся і Дизма з бутербродом у роті, хоча й не міг зметикувати, чому, власне, так тішиться полковник.

Вареда почаствував Дизму цигаркою, і вони відійшли до вікна. Щойно встигли запалити цигарки, як до них наблизився невисокий світловолосий, сивуватий чоловік зі стрімкими рухами і скляними очима.

– Ващеку! – крикнув він. – Почастуй цигаркою. Забув свої.

Полковник знову вийняв срібний портсигар.

– Прошу. Дозволь відрекомендувати: пан Дизма, пан міністр Яшунський.

Дизма усередині весь зіщулювався. Ніколи в житті він не бачив живого міністра. Коли в Лискові у поштової конторі говорили про міністра, то в цьому слові було щось таке нереальне і абстрактне, щось таке невимовно далеке й недосяжне... Він шанобливо потиснув простягнуту руку.

– Уяви тільки, – заговорив полковник, – пан Дизма щойно мав інцидент з цим телепнем Терковським.

– А! Це ви? Що ти кажеш! – пожвавішав міністр. – Чув, чув. Ну-ну!

– Більше того, зауваж, – вів далі полковник, – коли я привітав пана Дизму, він мені на це: «Терковський – то дурниці, тільки шкода салату!» Уявляєш, салату!

Обоє розреготалися, а Дизма мимоволі їм підтакував. Несподівано міністр заговірив і значущо промовив:

– Доля самовпевнених вискочнів. Лізе відчайдушно, худоба, поки його не пошлють до дідька, і тут виявляється, що він не вартує і...

– Салату! – підхопив полковник Вареда. Усі знову розреготалися, а міністр, узявши Дизму під руку, весело сказав:

– Хай там як, пане Дизмо, щиро вітаю. Щиро. Якби у нашій країні було більше таких людей, як ви, любий друже, які нікому не дають наплювати в кашу, нам би інакше велося. Нам потрібні сильні люди.

Підійшло ще кілька чоловіків. Почалася спільна розмова. Никодим Дизма заспокоївся. Наповнений шлунок і випитий коньяк зняли нервову напругу. Спочатку йому здавалося, що його приймають за когось іншого, можливо, однофамільця (хто знає, а раптом тут, у Варшаві, є якийсь родич?); потім дійшов висновку, що усі просто вважають його своїм тому, що він вилаяв якогось Терковського. Хто це, той Терковський? Теж, напевно, якесь цабе.

З огляду на ситуацію Дизма вирішив, що найбезпечніше було б зараз піти. Особливо його непокоїв літній пан, який стояв неподалік і уважно спостерігав за ним. Він навіть робив деякі маневри, щоб зазирнути Дизмі в очі.

– От чорт! Що той старий від мене хоче?

Відповідь не забарилася. Літній пан зупинив офіціанта, який проходив повз нього, і сказав йому кілька слів, киваючи на Дизму. Офіціант вклонився і підійшов до Дизми.

– Цей пан просить вас на хвилиночку.

Виходу не було. Про втечу не могло бути й мови. Никодим зробив три кроки вперед і похмуро глянув на сивого пана. Але той широко посміхнувся і квапливо зашебетав улесливим голосом:

– Дуже, дуже перепрошую, ласкавий пане, але, якщо не помиляюся, я мав честь торік познайомитися з вами на з'їзді промисловців у Кракові. Не пам'ятаєте? У квітні? Леон Куницький.

Він говорив дуже швидко і трохи шепелявив. Маленька нервова рука наполегливо потягнулася до Дизми.

– Леон Куницький!

– Никодим Дизма. Але, пане, ви помиляєтесь, я у Кракові ніколи не був. Ви, певно, мене з кимось сплутали.

Старий став вибачатися, виправдовуватися і так швидко заторохтів, що Дизма ледве міг зрозуміти, про що йдеться.

– Так-так, зрозуміло, старі очі бачать погано, неуважність, прошу пробачення, але все одно дуже радий, я тут майже нікого не знаю, немає з ким перекинутися слівцем, а мені потрібно вирішити зараз одну справу, ось і я попросив знайомого дістати запрошення, та хіба сам впораєшся, коли ти старий...

Я навіть зрадив, – не вгавав старший пан, – так, зрадив, коли зустрів вас і побачив, що ви у таких близьких стосунках з нашим вельмишановним паном міністром землеробства, бо, думаю собі, знайомий зробить мені послугу і представить ласкаво мене панові міністрові Яшунському. Але ще раз дуже, дуже вибачаюся!

– Нема за що.

– О, ні, ні, я відірвав вас від приємної бесіди з самим паном міністром, але, бачите, я провінціал, прошу я вас, вельмишановний пане, у нас в селі без церемоній, все просто...

– Ото понесло, – подумав Дизма.

– Ще раз вибачайте, – шепелявив старий, – але, зі свого боку, чи не могли б ви зробити старому послугу, вам то нічого не вартує.

– Яку послугу? – здивувався Дизма.

– О, я не нав'язуюся, але якби ви, скажімо, побажали представити мене панові міністрові, то відразу він сприйняв би мене інакше, бо це була б дружня рекомендація.

– Дружня? – щиро здивувався Дизма.

– Хе-хе-хе, шановний пане, не відпирайтесь. Я на власні вуха чув вашу розмову з паном міністром, хоч я й старий і підсліпуватий, але слух у мене чудовий. Ручаюся, якщо ви представите мене... скажете, наприклад, панові міністрові: «Дорогий пане міністре, дозвольте мені представити мого доброго знайомого Леона Куницького!..» – О! Це буде вже зовсім інша річ!..

– Та що ви, пане! – запротестував Дизма.

– Я не нав'язуюся, не нав'язуюся, хе-хе-хе, але був би стократ, ну, вельми панові вдячний, що це вам коштує?

Двері до сусідньої зали відчинилися. Гості заворушилися і зібралися біля входу. Міністр Яшунський з іще двома панамі, минаючи Дизму з Куницьким, посміхнувся до Дизми і сказав своїм супутникам:

– Ось герой сьогоднішнього вечора. Підштовхнувши Дизму, Куницький зігнувся в поклони. Не маючи іншої нагоди, Дизма машинально випалив:

– Дозвольте, пане міністре, представити вам пана Куницького, мого старого доброго знайомого.

На обличчі міністра відбилася здивування. Не встиг він навіть рота відкрити, як Куницький, потрясаючи його руку, вибухнув нескінченною тирадою про те, який він щасливий знайомству з таким прекрасним державним діячем, якому вітчизна в цілому і землеробство зокрема, а тим більше лісівництво, так завдячують; що до гробу пам'ятатиме цю мить, бо сам він, як землевласник і лісопромисловець, вміє цінувати заслуги у цій галузі, але що, на жаль, не всі підлеглі пана міністра здатні зрозуміти його великі керівні ідеї, та й на це завжди знай-

дється рада, і що він, Куницький, в невідплатному боргу перед люб'язним паном Дизмою, який захотів ласкаво представити його панові міністрові.

Потік красномовства лився так бурхливо, що безмежно здивований міністр зміг лише пробурмотіти:

– Дуже приємно.

Однак коли настирливий старий зашепелявив про казенні ліси в Гродненському воєводстві і про якісь лісопильні, які... Міністр обірвав сухо:

– Звільніть мене, будь ласка, від цього хоча б на бенкеті. А то мені буде нічого робити в міністерстві. Він подав руку Дизмі, кивнув Куницькому і пішов.

– Міцний горішок цей ваш міністр, – сказав Куницький, – ну, я не чекав. І завжди він такий?

– Завжди, – про всяк випадок відповів Дизма.

Раут закінчився. Багато його учасників перейшло на вечерю до ресторану поряд.

Старий прив'язався до Дизми. За столом сів поруч і базикав без упину. У Дизми голова пішла обертом.

Правда, причиною тому був, мабуть, коньяк та два-три бокали вина, втома наростала, хилило до сну. До того ж увесь час треба було ще їсти й пити, що було справою дуже складною, зважаючи на кількість уже спожитого. Дизма став вже із задоволенням подумувати про те, як він, повернувшись до себе на Луцьку, поставить вузьке ліжко біля вікна і завалиться спати. Завтра неділя, може, дадуть поспати й до десятої.

Але Куницький взяв його під руку.

– Дорогий пане, не відмовте в люб'язності, ще тільки одинадцята, давайте вип'ємо по чарочці доброго угорського! Я зупинився тут, у «Європейському», на другому поверсі. У мене до вас дуже важлива справа. Ну, дорогий пане Дизмо, адже ви мені не відмовите?! Посидимо в тиші, у спокої, за келихом доброго винця... Ну, що? Тільки півгодинки, тільки п'ятнадцять хвилин.

І він майже насильно потягнув Дизму. Вони вийшли у вестибюль і незабаром опинилися у просторому номері. Куницький подзвонив і звелів подати угорського.

Між тим безупинний коловорот скляних дверей за кожним обертом викидав назовні чоловіків у циліндрах і дам у святкових туалетах. Стоячи на краю тротуару, швейцар вигукнув:

– Машина пана міністра Яшунського!

Підїхав блискучий лімузин, і міністр, прощаючись з полковником Варедою, запитав:

– Слухай, Вацеку, як прізвище того хлопця, який так відрубав Терковському?

– Хлопець – хоч куди! – рішуче заявив полковник, дещо нетвердо тримаючись на ногах, – прізвище його Дизма. Ну й відрубав же він...

– Напевно, поміщик якийсь або промисловець, раз він дружить з отим Куницьким, у якого був суд через постачання шпал. Кажу тобі: молодець! За словом в кишеню не лізе.

– Так, це мусить бути сильний характер. Вірю у френологію. Череп випнутий вперед і сильно розвинена нижня щелепа. Вірю у френологію. Ну, бувай!

Загув мотор, грюкнули дверцята. Полковник залишився на тротуарі.

– Нализався до біди, чи що, – говорив сам з собою Вареда, – що спільного має характер із хронологією?..

Розділ 2

Настільна лампа із зеленим низьким абажуром освітлювала тільки маленьке коло на плюшевій скатертині, коробку з сигарами, вкриту мохом пляшку і два келихи з бурштиноюватою рідиною. Кімнату огортав морок, у глибині кімнати нечітко вимальовувалися контури меблів.

Дизма провалився у м'який фотель і прикрив очі. Його розморило, він, напевно, заснув би під цей монотонний голос, який, наче дрібненькі намистини на тонесеньку нитку, нанизував беззвучні, шепеляві слова, якби час від часу по інший бік столу, з мороку, раптово не випливала в освітлене лампою коло дрібна постать Куницького, поблискуючи білою маніжкою і сріблястою сивиною.

Маленькі гострі, настирні оченята свердлили паморок, намагаючись спіймати погляд Дизми.

– Бачите, бачите, як тяжко з цим бюрократизмом дрібних провінційних чиновників. Самі лише утиски. Прикриваються циркулярами, законами, і все тільки для того, щоб розорити мене і позбавити шматка хліба моїх робітників. Пане Дизмо, чесне слово, ви – мій єдиний, мій єдиний порятунок.

– Я? – здивувався Дизма.

– Ви – переконливо повторив Куницький. Вірите, четвертий раз виїжджаю у тій самій справі до Варшави, і я сказав собі: якщо цього разу не викину з сідла цього мого гнобителя, цього йолопа Ольшевського, якщо зараз в міністерстві рільництва на людських умовах не доб'юся дозволу на дерево з казенних лісів, то – кінець! Ліквідую все! Продам євреям пиломатерією, меблеву фабрику, паперову і целюлозну фабрики, все спущу за безцінь, що зі мною потім буде – не знаю. Напевно, пушу собі кулю в лоба, чи що?

– Ваше здоров'я, пане Дизмо, – після паузи додав Куницький і залпом вихилив келих.

– Але чим же я можу вам допомогти?

– Хе-хе-хе! – розсміявся Куницький, – жартуєте, шановний. Тільки трішки доброї волі, тільки трішки... О, прошу вибачити, я прекрасно розумію, що ви на це згаєте безцінний час, ну і той... ну і кошти знадобляться. Але з такими зв'язками, хо-хо!

Він підсунув стілець і несподівано змінив тон.

– Шановний пане. Скажу прямо – якби переді мною опинився раптом чарівник і сказав: «Куницький! Я постараюсь цю справу вирішити, цього мерзотника Ольшевського вигнати під три чорти, на його місце в Дирекції державних лісів поставити когось такого, з ким можна буде розмовляти по-людськи, постараюсь виклопотати для тебе добру партію дерева, що ти мені за це даси?» – я б, не замислюючись, відповів: «Дорогий чарівнику, тридцять, ну тридцять п'ять тисячок готівочкою! Присягаюсь Богом! На витрати десять – тут же на місці, решта – після завершення справи».

Куницький замовк і чекав відповіді. Але Дизма мовчав. Він відразу зрозумів, що цей старий пропонує йому хабар за те, чого він, Никодим Дизма, зробити не в змозі, навіть якщо стрибне вище голови. Колосальна сума, сума, яка далеко виходила за межі його розуміння, більше того – навіть поза його мрії, ще більше підкреслювала нереальність цієї угоди. Ну, якби Куницький запропонував триста, ну, п'ятсот злотих, справа втратила б усю свою неймовірність і дала б йому нагоду обдурити старого. У голові Дизми навіть промайнула думка, чи не налякати Куницького, що він здасть його в поліцію. Може, той дасть злотих п'ятдесят відступного. Колись у Лискові писар мирового суду Юрчак заробив таким цілу сотню. Але писар – інша справа: він сидить у себе в канцелярії, він – особа посадова...

Мовчання Дизми збентежило Куницького. Він не знав, що й думати. Чи не зайшов він занадто далеко?... Чи не образив Дизму?... Це була б катастрофа. Він вичерпав уже всі зв'язки і

впливи, викинув купу грошей, втратив силу-силенну часу, і щоб такий шанс випустити з рук... Старий вирішив негайно все виправити і загладити неприємне відчуття.

– Ну, звичайно, чарівників зараз немає, хе-хе-хе... Та й важко вимагати навіть від найдобрішого, найширшого друга, щоб він займався справами, про які знає тільки з чуток. Адаже так?

– Звісно.

– Знаєте що? Є ідея! Пане Дизмо, дорогий друже, зробіть же мені честь, приїдьте до мене ласкаво на кілька тижнів до Ко-борова. Ви відпочинете, розважитесь в селі. Дивовижне повітря, верхова їзда, моторний човен на озері... А заразом придивитися до мого господарства, до лісопильні. Ну, золотий мій, згода?

Ця нова пропозиція так приголомшила Дизму, що він просто рота роззявив. Куницький і далі наполягав. Розхвалював переваги відпочинку у селі, в сосновому бору. Запевняв, що його пані будуть йому вдячні за такий приємний сюрприз, як приїзд гостя з Варшави.

– Але ж, пане Куницький, – перервав його Дизма, – де вже мені зараз думати про відпочинок. Я, на жаль, і так забагато відпочиваю.

– О, цього ніколи не буває забагато!

– Я безробітний, – криво усміхнувся Дизма. Він чекав побачити на обличчі старого розчарування, подив, але той тільки розреготався.

– Хе-хе-хе! Ну й жартівник! Безробітний! Ну, зрозуміло, з торгівлею, з промисловістю зараз погано. Нелегко добитися прибуткового місця. А на державній службі багато шанси та мало грошей. Платні чиновників, навіть на найвищих посадах, не позаздриш.

– Це мені почасти відомо, – підтвердив Дизма, – сам я три роки на казенній службі перебував.

Раптом Куницького пройняло. «Ну і спритна ж ти людина, братику, – подумав він. – Тим краще, якщо дарма брати не хочеш».

– Вельмишановний пане, – почав він, – як тільки з вами познайомився, відразу мені щось підказало, що Бог вас мені посилає. Якби це тільки справдилося! Пане Дизмо, золотенький пане Никодиме, обставини з обох боків так вдало складаються! Ви шукаєте хорошої посади, а я вже дожив до того віку, коли людина багато сили не має. Друже шановний, не гнівайтесь на мою зухвалість. Але що б ви сказали, якби я вам запропонував узяти на себе, ну, скажімо, управління моїми маєтками і фабриками. Не подумайте, шановний пане, що це дрібниця. Господарство складне, оком не зміриш!

– Не знаю, чи впораюся я. Я на цьому зовсім не розуміюся, – відверто зізнався Дизма.

– Але ж, – заперечив Куницький, – ви легко з тим впораєтесь. Утім, там на місці я сам якось собі даю раду, але, знаєте, ті поїздки, ті переговори по канцеляріях, домагатися милості від якогось-там пана Ольшевського, вирішувати справи у міністерствах – для усього цього я вже застарий. Тут потрібен хтось енергійніший, зі зв'язками, перед ким різні там Ольшевські навшпиньки ставати будуть, та й молодшого. Вам, мабуть, ще й сорока немає?

– Тридцять шість.

– Оце вік! Дорогенький мій, не відмовте мені. Будете мати зручне помешкання або поряд з нами в будинку, або в окремому флігелі – на ваш вибір. Коні у вашому розпорядженні, авто у вашому розпорядженні. Хороша кухня. Близько від міста. Захочеться відвідати своїх друзів у Варшаві – ласкаво прошу. Словом, жодних обмежень. Що стосується умов – не соромтеся, пропонуйте самі.

– Гм, – буркнув Дизма, – справді, не знаю.

– Ну, скажімо, так: окрім того, тридцять відсотків від прибутку, якого ви доб'єтесь. Гаразд?

– Гаразд, – кивнув головою Дизма, до пуття не зрозумівши, на що він погоджується.

– А платня, скажімо... дві тисячі на місяць.

– Скільки? – здивувався Дизма.

– Ну, дві тисячі п'ятсот. Та роз'їзні, крім того. Гаразд? Руку!

Дизма машинально потиснув маленьку руку старого. А той, розпашілий і усміхнений, ні на мить не змовкаючи, вийняв величезне вічне перо, заповнив дрібненькими округлими літерками чвертку паперу і підсунув Дизмі підписати. У той час, коли «коханий пан Никодим», прикрашав своє прізвище кучерявим давно винайденим розчерком, Куницький відрахував з натоптаного гаманця кільканадцять банкнотів, які приємно шелестіли.

– Ось п'ять тисяч авансу, прошу покійно. А тепер... – і він почав обговорювати питання щодо від'їзду Никодима та інші з тим пов'язані проблеми.

За кілька хвилин, коли в коридорі затихли кроки Дизми, Куницький став посеред кімнати і, потираючи руки, прошепелявив:

– Ну, старий Куницький, і хто скаже, що ти не вмієш вирішувати справи!

І справді, Леон Куницький славився надзвичайною спритністю і рідко помилявся: вдало намічав угоди і блискавично їх здійснював.

Почало світати. На позеленілому куполі неба подекуди мерехтіли щораз тьмяніші сліди зірок. Рівні ряди ліхтарів випромінювали болюче біле сяйво.

Никодим Дизма йшов містом, і його кроки різко й гучно відлунювали в порожнечі вулиць.

Події минулого вечора увірвалися у його свідомість якимсь невловимим пістрявим сплетінням вражень, що мерехтіли, ніби наздоганяючи одне одного. Він відчував, що ці події мають для нього величезне значення, але досягнути їхню суть він не був у змозі. Він відчував, що несподівано на нього звалилося щастя, але що воно означало, звідки взялося і для чого – не міг збагнути.

Чим більше він думав про це, тим більше все видавалося йому неправдоподібним і фантастичним.

Тож він зупинявся, охоплений страхом, обережно засовував руку в кишеню і, коли пальці намащували тугу пачку банкнотів, посміхався сам до себе. І раптом зрозумів: він багатий, дуже багатий. Увійшов в арку воріт і почав рахувати. Боже мій! П'ять тисяч злотих!

– Оце гроші! – вихопилося в нього. Вироблений роками поневірянь інстинкт підказав природну реакцію: потрібно це відзначити. І, хоча йому не хотілося ні їсти, ні пити, він звернув на Грибовську, де, як відомо, шинок Іцка вже відчинений. Він завбачливо вийняв сто злотих і сховав їх до іншої кишені. Показувати таку купу грошей в Іцка було небезпечно.

Незважаючи на ранню годину, в Іцка було вже заповнено. Візники, шофери таксі, кельнери зі вже зачинених ресторанів, сутенери, що пропивають нічний заробіток своїх «наречених», волоцюги з околиць, що повернулися після вдалих «експедицій», – увесь цей люд наповнював дві невеликі кімнати стишеним гудінням голосів і брязканням посуду.

Никодим випив дві чарки горілки, закусив холодною свинячою відбивною і солоним огірком. Йому спало на думку, що сьогодні неділя, і Валентин не піде на роботу.

– Нехай хами знають, що таке інтелігенція, – подумав Дизма.

Він звелів подати пляшку горілки і кіло ковбаси, старанно перерахував решту і вийшов. Не доходячи до Луцької, раптом помітив Маньку. Вона притулилася до стіни, втупившись в одну точку. Чомусь він зрадив цій зустрічі.

– Добрий вечір, панно Маню! – гукнув він весело.

– Добрий вечір, – відповіла та, здивовано приглядаючись до нього. – Чого це ви волочитесь ночами?

– А ви чому не йдете спати?

– Зараз піду, – з сумом відповіла Манька. Дизма зміряв її уважним поглядом. Вона здалася йому привабливішою, ніж звичайно. Худа, правда, але струнка.

«Скільки їй може бути? – подумав він. – Найбільше – сімнадцять».

– Чому ж панна Маня така сумна? – запитав він. Вона лише знизала плечима.
– Якби ви три ночі поспіль вартували на вулиці, як собака, і не заробили ні гроша, ви б теж, напевно, не стрибали від радості.

Дизмі стало незручно. Він поліз в кишеню і дістав кілька банкнотів по десять злотих.

– Я вам позичу, панно Маню. Двадцяти вистарчить?

Дівчина з подивом дивилася на гроші. Вона ж бо знала, що квартирант ще опівдні не мав ні копійки за душею. Звідки ж стільки? Хіба що вкрав. Може, для того і надягнув фрак. «Втім, – подумала вона, – що мені до того?»

Никодим простягнув їй два папірці.

– Ось, прошу!

Манька заперечливо похитала головою.

– Не хочу. Не візьму. Віддавати нічим.

– Ну і не потрібно.

– Не хочу, – спохмурніла вона. – Бач, банкір який! Відвернула голову і тихо додала:

– Хіба що... Дарма не хочу. Хіба що підете зі мною.

– Е-е-е, – пробурмотів Дизма і почервонів. Манька зазирнула йому в очі.

– Не подобаюсь?

– Чому ж ні.

– Теж мені мужчина! – несподівано вирвалося у неї зі злістю. – У-у-у – калоша!

Вона повернулася на підборах і повільно рушила до будинку.

– Панно Маню! – крикнув він їй навздогін. – Заждіть, підемо.

Вона почекала, а коли він порівнявся з нею, сказала:

– Ще за номер п'ять злотих.

– Гарзд, – відповів він. Вони мовчки йшли вузькими вуличками.

Сонний бурмило у плюшевому жилеті відімкнув їм двері, повів у тісний брудний номер і простягнув руку. Дизма заплатив.

Крізь старі сірі фіранки било яскраве сонце. У номері було душно, парко і відгонило затхлістю.

– Може, вікно відчинити? – запропонувала Манька.

– Вже пізно. Додому пора. Напевно, година десята, – відповів Дизма.

Перед маленьким люстерком Манька розчісувала вищербленим гребінцем густе чорне волосся.

– Знайшли місце? – кинула вона байдуже. Раптом Дизму охопило нестримне бажання покрасуватися перед Манькою. Він вийняв з кишені усі свої гроші і розклав на столі.

– Подивися, – сказав він з посмішкою.

Манька повернула голову – і вирячила очі. Вона довго вдивлялася у банкноти.

– Скільки грошей... Скільки грошей... Та ще й усі папірці по п'ять сотень. Чорт забирай!

Никодим насолоджувався справленим враженням. Дівчина схопила його за руку.

– Слухай! Ти був на «ділі»? – запитала з подивом.

Дизма розсміявся і так просто, задля жарту, відповів:

– Ага!

Манька обережно доторкнулася кінчиками пальців до грошей.

– Скажи... скажи... – прошепотіла вона, – ти ходив на «мокре»?

Дизма кивнув.

Вона мовчала, але в її очах світилися страх і захоплення. Вона ніколи не могла допустити, що цей тихий квартирант, цей тухтій...

– Ножем?

– Ножем.

– Важко було?

– Тю. Навіть не писнув.

Вона похитала головою.

– Грошви ж у нього було!.. Може, єврей?

– Єврей.

– Я не знала.

– Чого ти не знала? – запитав Дизма і почав ховати гроші.

– Не думала, що ти такий.

– Який – такий?

– Ну, такий.

Раптом вона притиснулася до нього.

– А тебе не накриють?

– Не турбуйся, я дам собі раду.

– Тебе ніхто не бачив?.. Може, ти залишив які-небудь сліди? Тут потрібно пильнувати.

«Фараони», знаєш, вони навіть за відбитками пальців знайдуть.

– Мене не упіймають.

– Скажи, а страшно було?

Дизма розсміявся.

– Немає про що говорити. Ходімо додому. На, ось тобі на сукню.

Він поклав перед Манькою сто злотих. Дівчина обійняла його за ший і поцілувала в губи.

Додому йшли мовчки. Никодим із задоволенням відзначив, що ставлення цієї малої до нього змінилося в один момент. Він швидко зметував, що цю повагу, яка межувала із захопленням, викликали у Маньки не гроші, а вигадана бандитська історія. І хоча йому лестила така зміна, у глибині душі Никодимові було соромно – він розумів, що не заслужив цього захоплення. Але тепер він би вже, звичайно, не зізнався, що уся ця історія була вигадкою.

– Дивися мені, Манько, – сказав Дизма, коли вони піднімалися сходами, – удома анітелень! Ясно?

– Ще б пак!

– А я тепер мушу виїхати на деякий час, щоб, розумієш... Ну, словом, для безпеки.

– Розумію. Ти повернешся?

– Повернуся.

Поява квартиранта разом з Манькою не справила на Бартеків жодного враження. Зате горілці і ковбасі віддали належне. Валентиниха негайно накрила стіл зеленою клейонкою, й усі сіли снідати. Скляночка, яка колись була баночкою з-під гірчиці, наповнилася горілкою і передавалася по колу. Була вона не така вже й мала. Незабаром Дизма вийняв п'ять злотих, і Манька побігла за новою пляшкою. Тим часом Никодим віддав свої борги за квартиру, а коли дівчина повернулася, звернувся до присутніх:

– Ну, привітайте мене. Я знайшов хорошу посаду.

– Де? – поцікавився Валентин.

– Не у Варшаві, а в провінції.

– Чи я не казала, – закивала головою Валентиниха, що у провінції легше заробити. Всього вдосталь. То ж селюки.

Випили за здоров'я Дизми, а коли пляшка була вже порожня, Никодим розклав свою розкладачку, роздягнувся, жилет з грішми засунув під подушку і миттєво заснув.

Валентин з хвилину сидів мовчки, а позаяк він підпив, то ні з того ні з сього заспівав, але наразився на велике незадоволення Маньки.

– Тихше, чорт забирай. Не бачиш: людина спить. Відпочити навіть не дають!

Запанувала тиша. Валентин насунув шапку й вийшов, його жінка побігла до сусідки похвалитися, що квартирант, отримавши місце, пригостив їх усіх горілкою.

Манька вийняла з шафи батистову хусточку і прикрила сплячому голову: в кімнаті було повно мух.

Розділ 3

Весь ранок пішов на приготування до від'їзду. Усвідомлюючи, що треба потурбуватися про свою зовнішність, Дизма зробив багато покупок. Кілька змін білизни, краватки, нове приладдя для гоління, яскраво-жовті черевики і два готових костюми, які сиділи на ньому досить непогано. Крім усього іншого, він купив ще силу-силенну всіляких дрібниць і гарні шкіряні валізи.

Син нотаріуса Віндера, студент зі Львова, у минулі часи дивував весь Лисків своєю елегантністю. Коли Никодимові траплялося бувати в його кімнаті, він щораз був вражений шиком туалетного приладдя і тепер намагався наслідувати смак молодого Віндера.

Капітали Дизми сильно поменшали, але він був задоволений собою.

До шостої вечора все вже було готове, потяг відходив о пів на восьму. Манька, яка намірялася проводити Дизму на вокзал, так розгубилася, побачивши це екіпірування, що не наважилася нав'язувати йому своє товариство.

Вона обмежилася тим, що вибігла за ним на сходи і пристрасно розцілувала. Потім допомогла знести валізи.

Коли візник рушив, вона крикнула:

– Повернешся?

– Повернуся! – відповів Дизма і махнув капелюхом. Виявилось, що другим класом їздити значно зручніше, ніж третім. Замість жорстких лав тут були пружинні дивани, пасажири привітніші, та й провідники ввічливіші, ніж у третьому класі.

Дизма насолоджувався своєю першою подорожжю в умовах, коли він відчув себе справжнім паном. Йому здавалося, що він анітрохи не гірший від начальника поштової контори в Лискові, та навіть не відрізняється від обох Віндерів, батька і сина, з якими зараз міг би стати на одному щаблі.

Кілька пасажирів, які їхали разом із Дизмою, незабаром зійшли, і він залишився в купе один. Спати не хотілося. Зрештою, слід було ґрунтовно обдумати ситуацію.

Було ясно, що несподіваною пропозицією Куницького він зобов'язаний виключно тій обставині, що цей старий пройдисвіт прийняв його за впливову особу, що має близькі стосунки з міністром Яшунським. Зрозуміло, що виправити цю помилку було б все одно, що відмовитися від нечувано високої платні. Отже, потрібно щосили тримати Куницького в цьому переконанні і якнайдовше отримувати ті гроші. Харчування і житло буде безплатне. Тому витрати обмежаться кількома десятками, нехай навіть сотнею злотих на місяць. Отже, дві тисячі чотиреста злотих чистого доходу можна заощадити!

«Хоч би три місяці протриматися. А може, вдасться і півроку?..» – усміхнувся про себе Дизма. Потім можна буде давати гроші під відсотки і жити, як ясновельможний пан, нічого не роблячи.

Потрібно тільки якнайдовше обдурювати старого і бути пильним, щоб не засипатися. Рідше відкривати рота, а про себе – взагалі ні слова. Старий теж не в тім'я битий. Як запідозрить що-небудь, все полетить шкереберть.

Світало, коли увійшов провідник і оголосив, що наступна станція – Коборово.

Дизму охопив неспокій: чи не забув Куницький, що він має приїхати з цим поїздом?

Виявилось, що не забув. Ледве Никодим вийшов з потягу, як до нього підійшов лакей у лівреї.

– Пробачте, ви їдете до пана Куницького?

– Так.

– Машина чекає біля станції, пане, – сказав лакей і узяв валізи.

Всівшись до розкішного автомобіля, Никодим подумав: «Пан генеральний адміністратор маєтку в Коборові. Потрібно буде замовити собі візитні картки».

Бездоганне рівне шосе спершу йшло вздовж залізниці, потім, біля мальовничого, напівавруйнованого водяного млина, звертало праворуч, минувши місток, численні фабричні будівлі, які густо обліпили залізничну колію.

Звідти почалася довга кленова алея, в кінці якої стояв палац, прикрашений шпилями і загостреними дахами. Він виглядав якимось дивно, навіть претензійно, але загалом гармонійно. Авто півколом об'їхало газон і зупинилось біля під'їзду. У відчинених дверях з'явилася покоївка і разом з лакеєм заопікувалася валізами. Не встиг Дизма зняти пальта, як у вестибюль увірвався трохи розпатланий Куницький у довгому, строкатому шовковому шлафроці. Никодим навіть спочатку прийняв його за жінку.

Куницький, невгамовний, сяючий і рухливий, як ртуть, розкривши обійми, підлетів до гостя і обстріляв його з кулемета свого красномовства. Він говорив швидше, ніж звичайно, і мова його була так само монотонною і ще шепелявішою, ніж у Варшаві. Першим питанням, після якого він зробив паузу і став чекати на відповідь, було: «Де ви, дорогий пане, бажаєте влаштуватися – тут, у будинку, чи у павільйоні в парку?»

Дорогий гість відповів, що йому все одно, тому його відвели до двох чудових кімнат на першому поверсі. Тут же йому пояснили, що він зовсім нічим не буде зв'язаний, бо якщо він не захоче проходити через інші кімнати до вестибюлю, може вийти в парк прямо через терасу, до ванної вхід з коридору, може вже хоч зараз викупатися після дороги – все для нього приготовано, якщо він не дуже втомився і побажає вийти до сніданку, то принесе цим велике задоволення. І йому, Куницькому, і пані буде дуже приємно.

Залишившись нарешті сам, Дизма швидко розпакував валізи, поклав речі до шафи і пішов до ванної кімнати. Ніколи в житті ще йому не доводилося митися у ванні. Останнім часом він навіть не міг собі дозволити загальну лазню. Про це красномовно свідчила вода у ванні, каламутна і чорна після його купання. Дизма довго маніпулював, аж поки знайшов на дні ванни ланцюжка, потягнув за нього і спустив компрометуючу брудну воду. Обполоснувши ванну, він причесався, надягнув піжаму і, повернувшись у спальню, зі здивуванням виявив, що за час його відсутності прислуга почистила костюм і черевики.

– Чорт забирай! Тут тобі й пальцем ворухнути не дадуть! – з подивом подумав Дизма.

Не встиг він зав'язати краватку, як постукали у двері, і з'явився Куницький, свіжий і дуже балакучий.

Кімната, куди він увів Дизму, більше заслуговувала на назву зали. Її було викладено панелями з якогось темного дерева, що справляло гнітюче враження. Уздовж стін стояли красиві буфети зі скляними дверцятами, виблискуючи зсередини багатством срібла і кристалу; великий білий стіл, сервірований на чотири персони, видавався виставкою унікального посуду, якого вистачило б на увесь штат поштової контори в Лискові.

– Мої пані зараз прийдуть, вони закінчують одягатися. Може, тим часом, дорогий пане Никодиме, ви оглянете кімнати на першому поверсі, тому що другий – хе-хе-хе! – під забороною для нашого огляду: розумієте – дами. Як вам подобається мій маєток? Сам все проектував, все сам робив, сам давав вказівки архітекторові, піклувався про найменші дрібниці...

Куницький, взявши Дизму під руку і дрібочучи біля нього, раз у раз заглядав у вічі.

Коборовський палац, як і усе Коборово, поясняв господар, – то його гордість. Ще кілька років тому тут була глушина, напівавруйнована садиба, яку б і не гріх було знести, зруйновані господарські будівлі, земля переважно лежала облогом. А сьогодні – диво, лялечка, все упорядковано систематичною, наполегливою працею.

Ступаючи по м'яких килимах, вони проходили кімнатами, обставленими так розкішно, що Дизмі годі було й уявити.

З позолоченої бронзи, з масивних картинних рам, з блискучих меблів, з величезних дзеркал, з мармурових і малахітових камінів, з небачених тканин, з розшитої золотом шкіри – ніби кричали небачені гроші й багатство. Дизмі спало на думку, що якби раптом затряслася земля, то палац разом з усім умеблюванням розсипався б на золоті кульки.

– Ну як? – запитав Куницький, коли вони знову опинилися в їдальні, але не встиг почути відповіді, бо відчинилися двері й увійшли довгоочікувані пані.

– Дозвольте представити: пан Дизма! – сказав Куницький, підводячи Дизму до пані.

Старша з них, блондинка, усміхаючись, простягла йому руку.

– Дуже приємно. Багато чула про вас.

Молодша, шатенка, яка чимось нагадувала жваве хлопчєня, міцно потиснула Никодиму руку, розглядаючи його так безцеремонно, що той навіть зніяковів.

На щастя, йому не потрібно було навіть рота відкривати, бо Куницький тріщав без упину. Тому Дизма навіть мав час розгледіти обох жінок. Блондинці було найбільше років двадцять шість, шатенці – роки двадцять два. Це здивувало його, бо пам'ятав, що Куницький розповідав про дружину і дочку. Тим часом обидві пані годилися йому швидше в дочки, хоча не були подібними між собою, як сестри. Блондинка була витонченою і стрункою, але зовсім не хирлявою. Маленькі, різко окреслені, чуттєві вуста, м'який овал обличчя і величезні, непропорційно великі блакитні очі видавали мрійливу натуру. Елегантна літня сукня зі щільного шовку відкривала шию і плечі сліпучої білизни.

Шатенка була зовсім іншою. Поряд з цією, немов намальованою пастеллю, красунею – вона з її косими зрощеними бровами, світло-карими очима, коротким, стриженним по-чоловічому, каштановим волоссям, наглухо застебнутою під шию англійською блузою, зеленою краваткою і темною від засмаги шкірою, була схожа на хлопчєня. У її карих очах світилося щось задерикувате. Особливо Дизму вразила форма її вух. Шатенка сиділа в профіль, і йому коштувало великих зусиль не поглядати час від часу на її вуха. Раніше він ніколи не звертав уваги на вуха людей, з якими він зустрічався. Тільки тепер він відкрив, що вухо кожної людини неповторне – воно може бути красивим, як соковита й загадкова екзотична квітка, і притягувати погляд іншого. У Куницького були маленькі рожеві вушка, а у блондинки все закривала пишна зачіска.

Філософствуючи про себе, Дизма вважав, щоб своїми рухами і способом споживання їжі бути схожим на решту товариства і невідповідною поведінкою не видати відсутності того, що нотаріус Віндер називав добрим домашнім вихованням, що правдоподібно мало означати світський лиск.

Куницький говорив без перерви, описуючи переваги і недоліки Коборова, та перераховував інвентар, характеризував темперамент кожного коня, планував, що й за чим покаже дорогому панові Никодиму з господарства.

– Поки що я встиг вам показати тільки перший поверх.

Куницький відсorbнув кави, через що виникла пауза, якою скористалась блондинка:

– Чи вам сподобалося?

– Дуже пишно, – відверто відповів Дизма. На обличчі блондинки спалахнув яскравий рум'янець. Вираз великого жалю з'явився в очах.

– Це, прошу пана, смак мого чоловіка.

– Хе-хе-хе, – захихикав Куницький, – я вже говорив про це панові Никодиму. Уявіть собі, коли ми після весілля приїхали до Коборова, Ніна першу сімейну сцену – хе-хе-хе – влаштувала саме через це. Ось вона, жіноча вдячність! Я зі шкіри пнувсь, щоб звити гніздечко моїй пані, а вона мені сцену учинила. Прощу собі уявити ...

– Припини, будь ласка, – перервала пані Ніна.

– Не розумію, тату, – вставила шатенка, – навіщо ти набридаєш панові Дизмі розмовами, які, до усього іншого, неприємні Ніні?

– Та я ж нічого не кажу, нічого не кажу, радість моя. Втім, ми зараз звільнимо вас від нашого товариства, бо я маю показати Коборово панові Никодиму. Знаєте, пане Никодиме...

– Можливо, пан Дизма втомився, – втрутилася пані Ніна.

– Боже борони! – запротестував Никодим.

– Ось бачиш, ось бачиш, – зашепелявив задоволений Куницький. – Нам, діловим людям, кортить, щоб відразу дійти до суті усього корисного, потрібного, значущого.

– Тату, не відповідай за пана Дизму, – перервала його дочка. – Сумніваюся, щоб для кожного шпали і відходи з лісопильні становили сенс життя і були важливими. Правда, пане Дизмо? – звернулася вона до Дизми.

– Звичайно, ви маєте рацію, – відповів той обережно, – є речі куди важливіші.

Куницький тихо засміявся, потираючи руки:

– Так, так, є речі, важливіші від шпал. Наприклад, питання про збільшення постачання дерева і питання замовлення!

Куницький був задоволений собою. Блондинка підвелася і кивнула.

– Не будемо вам перешкоджати, – сказала вона холодно.

Шатенка теж встала, і, перш ніж Никодим зумів зрозуміти, у чому корінь сімейного розбрату, обоє вийшли з їдальні. Дизма не уявляв, що сніданок так швидко закінчиться.

Їв він мало, боячись показатися ненажерою, і не встиг поїсти. Лакей доповів, що коні подані.

– Так ось, – промовив Куницький, надягаючи шапку – нехай вас це не дивує, але між мною і дружиною існує велике непорозуміння. Вона, скажу вам, ідеалістка, романтична, химери різні в голові: молода ще. Порозумнішає. А дочка?.. Гм... Кася на її боці, тому що сама ще шмаркачка. Баби, втім, завжди одна за одну тримаються.

Біля під'їзду їх очікувала чепурна бричка з парою гнідих в упряжці. Куницький і Дизма зручно вместилися на м'якому сидінні, і господар розсік повітря батогом. Коні пустилися риссю.

– Що, гарні конячки? – Куницький примружив очі. – Я купив цю парочку на сільсько-господарській виставці в Любліні. Золота медаль. Ну як?

Дійсно, гніді бігли, як накрутні, і Дизма визнав, що вони чудові.

– Передусім я покажу вам своє міністерство шляхів, – заявив Куницький. – Двадцять два кілометри колії з двома бічними гілками. Поїдемо до першої, у моєму лісі.

Вони звернули з кленової алеї і добрих півгодини їхали м'якою ґрунтовою дорогою серед високих хлібів, готових до покосу. Стояла безвітряна тиха погода, але спеки не було.

– Добрий урожай! – сказав Дизма.

– Так, пане, так, – відповів, сумно хитаючи головою, Куницький. – Занадто хороший, занадто хороший, на жаль!

Никодим розсміявся.

– Ви так говорите, ніби це вас засмучує.

– А ви що думаєте? – здивувався Куницький. – Адже це лихо для землероба.

Дизма хотів було сказати, що йому це незрозуміло, та прикусив язика. Краще бути обережнішим.

– Лихо, – повторив Куницький. – Очі на лоба лізуть від таких цін. Через два місяці продаватимемо хліб за безцінь. Лихо від надлишку, дорогий мій.

«Ага! – промайнуло у Дизми. – Хто б міг подумати? Краще рідше відкривати рота, і вже, боронь Боже, не лізти з питаннями!»

– Зрозуміло – сказав він голосно, – тільки, мені здається, це не так вже погано, як ви собі уявляєте.

Дизма замовк. Йому спало на думку, що потрібно ще щось додати, щоб не виглядати наївним. Тому він на всякий випадок сказав:

– Хліб подорожчає.

– Ба! Тільки у тому разі, якщо уряд почне його скуповувати.

– А хто вам сказав, що не почне?

– Що ви кажете?! – аж підскочив Куницький. Дизма злякався було, що ляпнув якусь дурість, але тут-таки заспокоївся, бо очі його співрозмовника аж навіть заблищали.

– Золотий ви мій, та що ви говорите?! Це вже вирішено?

– Поки що проект...

– Дорогий пане Никодиме! Та це ж геніальна думка! Геніальна! Обов'язок уряду – захищати інтереси землероба, заради Бога, добробут країни ґрунтується на землеробстві. А у нас, чорт забирай, якась манія переінакшувати господарську структуру держави! Адже в Польщі сімдесят відсотків жителів зайняті в сільському господарстві! Сімдесят! Не промисловість, не шахти, не торгівля, а власне продукція сільського господарства, скотарство і лісівництво – основа всього. Добробут землероба – добробут усіх: і фабриканта, і купця, і робітника! Пане Дизмо, ви мусите, це ваш обов'язок перед Вітчизною, докласти усіх своїх можливостей, щоб підтримати в урядових сферах цей геніальний проект. Нехай уряд скупить увесь надлишок хліба. Боже мій! Одне тільки Коборово з хуторами...

Куницький подумки почав прикидати зиск, коли Дизма сказав:

– Справа лише в грошах. Немає грошей.

– Гроші, гроші... – розходився Куницький. – Гроші – це дрібниця, перешкода несерйозна. Держава може випустити облігації. Облігації сільськогосподарської позики, хоча б на сто мільйонів злотих. Платити облігаціями і крапка. Зрозуміло, процентними, припустимо, п'ять зі ста або навіть чотири. Ви розумієте? Позика, скажімо, на шість років. Авжеж, за шість років сприятлива кон'юнктура буде принаймні двічі. Тоді про-дадуть увесь запас за кордон, ось вам і уся операція! Ви розумієте? Вигоди величезні: по-перше, стабілізація цін, по-друге, збільшення грошового обігу, бо облігації не мають бути, зрозуміло, іменними. Адже таким чином держава викине на внутрішній ринок нових сто мільйонів, така сума заповнить гострий брак готівки, від якого ми потерпаємо. Золотенький мій! Ви неодмінно мусите про це поговорити з міністром Яшунським...

– Ми вже не раз говорили з ним щодо цього, але хтозна... – перервав Дизма, подумавши про себе: «Оце голова... хай йому біс, цьому старому. Такий, мабуть, і міністром може бути!»

Куницький, емоційно вимахуючи батоґом, продовжував вирішувати питання, тріщав дедалі швидше і шепелявив дедалі більше. Він наводив докази, ділився сумнівами, висував заперечення, потім спростовував сам себе своїми власними аргументами.

Дорога тим часом повернула, і вони в'їхали у високий сосновий бір.

На величезній галявині уздовж вузькоколійки громадилися штабелі дерева. Пихкав і шипів крихітний паровозик, намагаючись зрушити з місця кільканадцять платформ, навантажених великими колодами. Робітники з обох боків підштовхували склад.

Люди знімали шапки, але у вітаннях відчувалася неприязнь, коли не явна недоброзичливість. Засмаглий чоловік у сірій куртці підійшов до екіпажу і щось почав говорити до Куницького, але той його урвав.

– Пане Старкевичу, привітайтеся: це, власне, пан Дизма, наш новий генеральний адміністратор.

Чоловік зняв шапку і уважно подивився на Дизму. Той відповів йому кивком голови.

Поки Куницький розпитував Старкевича про справи, Никодим зацікавлено роздивлявся величезні купи складеного довкола дерева, збиті з дощок бараки, галявину, наповнену свистом пилки і ударами сокири. Коли рушили далі, Куницький заповзвся виголошувати цілу лекцію про породи дерева, про стан лісів, про те, як важко отримати дозвіл на вирубування навіть на власній ділянці, про становище лісового господарства в тутешніх місцях. Він сипав пара-

графами статутів, цифрами, цінами, поглядаючи час від часу на супутника, фізіономія якого виражала, здавалося, зосередженість і увагу.

Насправді Дизма перелякався. На його свідомість накочувалася щораз більша лавина проблем і справ, про які він не мав жодного уявлення. Він почувався як людина, на яку звалився стіг сіна. Повністю дезорієнтований, він усвідомлював, що йому ніяк не розібратися у всьому цьому власними силами, не опанувати ситуації настільки, щоб не скомпрометувати себе, не зганьбитися і, просто кажучи, – не засипатися.

Коли відвідали дослідну станцію у казенному лісі, лісопильню біля залізниці, меблеву фабрику, майже готову будівлю паперової фабрики і побували на будівництві складів, у голові Дизми панував такий безлад, що він уже думав тільки про втечу. Перед ним громадилася жахлива купа незрозумілих справ, якимось таємничим пов'язаних між собою, він знайомився з людьми, які керували цими справами і говорили про них з такою обізнаністю і так коротко, що він не був у змозі вловити в їхніх словах хоч який-небудь сенс.

Втішало Дизму тільки те, що Куницький не бачить його пригніченого стану, приймаючи його за зосереджену людину, яка оглядається на новому місці. Мабуть, Куницького так поглинуло завдання якомога детальніше проінформувати свого нового адміністратора, що він навіть не помітив розгубленості гостя.

Було вже близько третьої, коли вони повернулися додому.

– Як бачите, – сказав Куницький, віддаючи віжки конюхові, – моє Коборово – то чимале господарство. Чимале, і, їй-богу, задумане тямущо, з установкою на добрий постійний дохід. Якщо на практиці іноді щось не виходить, то це через нашу бюрократію та нестійку економічну політику. Але і за таких умов можна багато, дуже багато зробити, а це вже ваше завдання і ваша турбота, дорогий пане Никодиме.

Обідали удвох, тому що обидві пані поїхали на автомобілі за покупками у Гродно. Кухня в Коборові була вишукана і щедра, тож не дивно, що після обіду, коли вони перейшли в кабінет і сіли за чорну каву, Дизмі страшенно захотілося спати.

Зате невгамовний, як ргуть, Куницький не переставав розповідати про коборовське господарство. Він відчиняв шафи, шухляди, виймав якісь зшивачі, папки з рахунками, листами і говорив, говорив безупинно. Никодим вже був близький до відчаю, коли нарешті старий, зібравши у маленьких ручках купу книг і паперів, закінчив:

– Бачу, ви трохи втомилися, та й справді після дороги належить відпочити. Якщо дозволите, я пошлю усі ці матеріали до вас до кімнати, а ви, можливо, увечері їх подивитесь. Добре?

– Добре, з приємністю.

– Чи не подрімати вам зараз, дорогий пане Никодиме, га?

– А знаєте, пане, мабуть, так...

– Приємного сну, приємного сну, я вас проведу. Будьте ласкаві, зверніть увагу на дати в листуванні з Дирекцією казенних лісів. Адже це неподобство – не відповідати по три місяці тільки тому, що... Ну, про це потім. Відпочивайте. Вечеря о восьмій.

Никодим зняв черевики, простягнувся на дивані, та заснути не міг. Одна думка наполегливо лізла в голову: «Що робити? Що робити?..» Можливо, вмить покінчити з цим і в усьому признатися старому, чи спробувати розібратися у цьому клубку, важкому і складному до неможливості?.. Якби це йому вдалося, він би зміг протриматися в Коборові місяці два, а то й три... Тому що довше не протягнеш. Ясно одне: старий запросив його для того, щоб він добився у міністра тих різних поступок.

«Такий хитрий чорт, а дав обдурити себе... Що ж його робити?..»

Двогодинний відпочинок змучив його ще більше, ніж ранкові й передобідні справи. Дизма скупив не менше десятка цигарок, і дим, що наповнив кімнату, почав йому надокучати. Він встав і перейшов до суміжної кімнати – маленького кабінету. Там на письмовому столі вже громадилася купа конторських книг і документів, з якими йому належало познайомитися.

Дизма подумки вилаявся і повернувся назад. Потім раптом згадав, що можна відчинити двері на терасу і вийти в парк.

Парк утримувався у зразковому порядку, і, напевно, займав велику площу, бо Никодим все йшов і йшов, а кінця парку не було. Серед старих дубів, каштанів, лип і кленів розбігалися навсібіч рівні, схожі одна на одну, як краплі води, стежки і доріжки.

«Тут і заблукати недовго, – подумав Дизма і розглянувся довкола. У кожному разі, палац розташований з північного боку».

Тут і там під крилатими деревами стояли кам'яні й дерев'яні лави. За кілька хвилин Никодим вибрав одну з них, в густій тіні, і присів. Одразу ж до нього повернулися настирливі думки: що робити, як виплутатися, що придумати?

Раптом він почув посвистування, а за хвилину – швидкі кроки, які наближались до нього. Дизма озирнувся. Вузькою алейкою йшов вишукано одягнений молодий чоловік із сяючим моноклем в оці. За ним по п'ятах на кривих лапках біг мініатюрний пінчер з кажанячою головою. Собака помітив Дизму і почав гавкати на нього. Молодик враз зупинився, зміряв Дизму поглядом з голови до ніг і попрямував до нього. Незнайомцеві було, ймовірно, близько тридцяти. Худий і високий, він здавався ще вищим завдяки непропорційно довгій шиї, яку завершувало бліде, маленьке, як у дитини, хворобливе личко. Його личко дивним чином контрастувало зі зневажливим та в'їдлигим поглядом великих блакитних очей, які дивились з-під запалених повік з невимовною іронією. Цей погляд збентежив Дизму, тим більше що молодий чоловік безцеремонно втупився у нього.

«Що за чорт!» – подумав Дизма.

А той вже витягнув у його напрямку надзвичайно довгого вказівного пальця і строго запитав:

– Хто такий?

Не знаючи, як бути, Дизма підвівся.

– Я адміністратор, новий управляючий.

– Прізвище?

– Дизма, Никодим Дизма.

Не припиняючи гавкати, песик незграбно стрибав біля ніг свого господаря.

– Так? Дизма?.. Чув. Я граф Понімірський. Сідайте, пане. Тихо, Бруте! Гадаєте, пане Дизмо, так називати пса немає жодного сенсу, але цікаво мені знати, чому це собача кличка повинна мати сенс? Сідайте, пане!

Дизма сів. Цей граф викликав у нього дивні почуття, у яких були і страх, і гидливість, і цікавість, і співчуття.

– Чув – протягнув граф, облизуючи кінчиком язика нервові безкровні губи – чув. Ймовірно, цей негідник привіз вас сюди тому, що ви є якоюсь фігурою. Вважаю своїм обов'язком, як джентльмен, застерегти щодо злодійської натури мого любого швагра.

– Про кого ви говорите, графе? – здивувався Дизма.

– Про кого? Ну звичайно, про цього хама, Леона Куника.

– Про пана Куницького?

– Який там пан Куницький? – заверещав граф – Сто чортів! Який Куницький? Чому Куницький?! Куницький – славне шляхетське прізвище, яке ця п'явка присвоїла собі. Вкрав, розумієте, пане? Вкрав! Прізвище його просто Куник! Я сам перевіряв. Син прачки Геневефи Куник, батько невідомий. Так, добродію, графиня Понімірська, онука княгині де Реон, відтепер пані Куник.

– Не розумію, – обережно почав Дизма – значить, ви, графе, швагер пана Куницького? Понімірський зірвався на рівні ноги, як ужалений. Безкровне обличчя враз почервоніло.

– Мовчіть, пане! Мовчіть, ви...

– Пробачте, – злякався Дизма.

– Не смійте ніколи у моїй присутності називати цього негідника інакше як Куник, мерзотник Куник, авантюрист Ку-ник! Жодного Куницького!.. Мій зять – паршивий лихвар і шахрай Куник! Неправоложний пройдисвіт! Куник! Ку-ник! Ку-ник! Повторіть: Ку-ник! Ну ж бо?

– Куник, – пробелькотів Дизма.

Понімірський заспокоївся, сів, навіть посміхнувся.

– Ви не знали про це? Мій Брут теж не знав і навіть лащився до мого швагра, поки той не копнув його. Худоба! Він задумався і додав:

– Вони обоє: і Куник – худоба, і пес – худоба... Зрештою, і я – худоба...

Він вибухнув дивним реготом.

– Вибачте за відвертість, але й ви, пане, худоба.

Він все ще реготав, і Дизма подумки вирішив: «Божевільний».

– Думаєте, я божевільний? – і раптом схопив Дизму за руку, наблизивши своє обличчя до його обличчя. Дизма здригнувся.

– Ні, – заперечив він невпевнено, – що ви! Боже борони!

– Не сперечатися! – крикнув граф. – Я знаю! Зрештою, напевно Куник попередив вас. А може, моя сестра? Зізнайтеся, пане. Рано чи пізно і вона опуститься морально, живучи з цією свинею, цим шакалом. Що вам говорила Ніна?

– Мені ніхто нічого не говорив.

– Ніхто?

– Даю слово, – завірив його Никодим.

– Очевидно, вони вважали, що вам не випаде честь познайомитися зі мною. Чи відомо вам, що вони заборонили мені входити у палац? Наказали подавати мені їжу окремо? Заборонили відлучатися з парку, бо Куник велів прислузі бити мене палицями, якщо вийду за межі?

– Але чому?

– Чому? Тому що для них я незручний, мої великопанські манери нестерпні для цього вискочня, цього байстрюка прачки, тому що тут паном маю бути я, а не цей мерзотний приблуда, тому що він ніяк не може примиритися з думкою, що справжній власник Коборова – це я, що у нашому родовому гнізді хазяїном маю бути я!

– Так, значить, пан Куник... пан Куник узяв Коборово у посагу за вашою сестрою, графе?

Понімірський закрит обличчя руками й замовк. Дизма побачив, як по довгих, неймовірно тонких пальцях течуть сльози.

«Що за чорт?!» – здивовано подумав він.

Песик почав несамовито скиглити і спробував схопити штанину свого господаря. Той вийняв шовкову хусточку, від якої йшов сильний запах парфумів, і витер очі.

– Пробачте, пане. Трохи розладнані нерви.

– Прошу, дуже прошу... – почав було Дизма. Обличчя графа викривилося в глузливій посмішці.

– Що ви там «дуже просите»? Пане, як там вас, ви подобаєтесь мені, тому я і плачу. Англіїці у таких випадках говорять... Втім, ви, напевно, не розумієте англійської?..

– Ні, не розумію.

– Ось і чудесно, – зрадив граф, – не хотів би вас засмучувати, ви мені подобаєтесь! – Кінчиками пальців він поплескав Диз-

41

му по плечу. – Як тільки мені захочеться вилаяти вас, я зроблю це англійською. Добре?..

– Добре, – покірно погодився Никодим.

– Але не це головне. Мушу наголосити: хоч Куник і шахрай, який видурив у моєї родини Коборово, обкрадати його не потрібно, тому що в майбутньому я порушу проти нього судову справу і відберу маєток, а Ніну візьму під свою опіку. Котра година?

Дизма вийняв годинник.

– Пів на восьму.

– Як? Вже? Мені потрібно чимдуж у павільйон, а то мені пізніше не дадуть вечері. До побачення. Шкода, я хотів вам ще багато чого розповісти. Приходьте завтра в цей же час. Прийдете?

– Добре, прийду.

– І ще одне. Борони Боже, не говоріть нікому, що бачили мене і розмовляли зі мною. Дайте чесне слово!

– Чесне слово.

– Ну, вірю вам, хоч і прізвище, і зовнішність свідчать, що ви низького роду, а у плебеїв честі немає. До побачення!

Він стрімко обернувся і швидкою ходою попрямував дубовою алеєю. За ним незграбно підстрибував собака.

– Божевільний, – голосно сказав Дизма, коли вони сховалися за поворотом. – Точно божевільний, але й наговорив же він усього!.. У великих панів завжди якийсь свинство є... Може, він і правду казав... Чорт... Куник, і запевняє, що негідник. А мені що до того?!..

Никодим махнув рукою і запалив цигарку. Здалека залунав глибокий басовитий дзвін гонгу. Вечеря.

Дизма встав з лави і попрямував у бік палацу.

Розділ 4

Вечеря складалася з кількох страв, які безшумно подавав поважний лакей. Настрій був дещо кращій, ніж за сніданком. Куницький – а може, Куник – менше цікавився справами і Дизмою, тепер він обсипав своїми словесними феєрверками дружину і дочку, розпитуючи їх про покупки.

Пані Ніна відповідала люб'язно, але холодно, Кася ж тільки зрідка бурмотіла «так» або «ні», а здебільшого мовчала. Після дивної розмови з Понімірським Никодим ніяк не міг збагнути, чим може бути викликана ця, майже на межі з нахабством, зневага дочки до Куницького. Він хотів якимось чином розібратися в цій незрозумілій ситуації і шукав шляхів, як йому це найбільш зграбно зробити, але так нічого не придумав.

Після вечері Куницький запропонував піти на прогулянку, і, хоч Кася знизала плечима, пані Ніна відповіла:

– Що ж, прогуляюся із задоволенням.

Йдучи попереду з чоловіком, який постукував масивним ціпком і залишав за собою смугу диму від сигари, вони попрямували до парку, але не в ту частину, яку Дизма знав. Там росли крислаті старі дерева, а тут переважали газони і клумби, і тільки зрідка на тлі сутінкового неба вимальовувалися ряди струнких дерев.

Никодим вимушено залишився в товаристві Касі. Вони йшли мовчки, в парку панувала повна тиша, і тільки часом до них долітали уривки тихої розмови Куницьких. Їхні фігури справляли комічне враження: він, маленький, дратівливо рухливий старий, постійно жестикулюючи, дріботів поряд з високою, стрункою, схожою на статую, молодою дружиною, яка неквапливо крокувала алеєю.

– Граєте в теніс? – запитала Кася.

– Я? Ні, не вмію.

– Дивно.

– Чому?

– Тому що тепер усі чоловіки уміють.

– У мене не було часу навчитися цієї гри. Граю тільки у більярд.

– Так? Це цікаво. Розкажіть... Пробачте, – раптом кинула Кася і побігла до клумби.

Дизма зупинився, не знаючи, що робити, але Кася незабаром повернулася з кількома стеблами пахучого тютюну в руках. Вже здалеку відчувався пряний аромат. Кася піднесла їх до обличчя Никодима. Він, думаючи, що квіти призначені йому, почервонів і простягнув руку.

– О ні, це не для вас. Понюхайте. Чарівно, чи не так?

– Звичайно, пахнуть гарно, – відповів Никодим зніяковіло.

– Ви, напевно, мусите бути зарозумілим.

– Я? Чому? – щиро здивувався він.

– Ну, бо вам здалося, що ці квіти призначені для вас. Мабуть, частенько отримуєте квіти від жінок?

Дизма, який від жодної жінки ніколи квітів не отримував, про всяк випадок відповів:

– Буває.

– Ймовірно, серед столичного бомонду ви маєте репутацію сильної людини.

– Я?

– Батько говорив. Втім, справді, ви схожі на... Так ви граєте в більярд?

– З дитинства, – відповів Дизма, згадавши маленький прокурений більярдний зал в цукерні Аронсона в Лискові.

– У нас вдома теж є більярд, але грати ніхто не вміє. Я із задоволенням повчуся, якщо знайдете трішки часу.

– Ви, пані? – здивувався Дизма. – Ніколи не бачив, щоб жінка грала в більярд. – Це ж це чоловіча гра.

– Я якраз люблю чоловічі ігри. Так навчите мене?

– Із задоволенням.

– Можемо почати хоч зараз.

– Ні, – заперечив Дизма, – сьогодні у мене багато роботи. Потрібно розібратися в конторських книгах і рахунках.

– Гм... ви не надто люб'язні. Але це у вашому характері.

– Це добре чи погано? – ризикнув запитати Никодим.

– Що? – холодно відгукнулася Кася.

– Те, що у мене такий характер?

– Знаєте... Буду відверта. Я люблю мати справу з людьми, які чогось варті, але щоб вони не нагадували тата. Тож наперед хотіла б зазначити, гм... з'ясувати, що... Ви не будете гніватись за відвертість?..

– Боже борони!

– Втім, це не моя справа.

– Не розумію.

– Ви любите ставити крапки над «і»?

– Що?

– Я бачу, ви теж любите ясність. Дуже добре. Так от: якщо я буду до вас доброзичливою, то не робіть з цього занадто далекоглядних висновків. Іншими словами, квітів від мене не чекайте.

Нарешті він зрозумів, до чого вона хилила, і розсміявся.

– Я на це зовсім не розраховував.

– Чудово. Найкраще, коли питання ставляться чітко.

Чомусь відчув, що це його зачепило, і сказав, майже не задумуючись:

– Маєте рацію. Тому відплачу вам відвертістю за відвертість. Ви теж не у моєму стилі.

– Так? Тим краще, – відбила Кася з несподіванки. – Такий обмін думками полегшує нам вивчення більярду.

Куницькі повернули і приєдналися до них.

Кася взяла Ніну під руку і подала їй квіти зі словами:

– Це для тебе, Нінусю, ти ж любиш запашний тютюн.

Куницький кинув на неї погляд, у якому, незважаючи на морок, Дизма вловив неприховану злість.

– Навіщо ці демонстрації? – прошипів старий, ще більше шепелявлячи.

Пані Ніна, на обличчі якої відбилосся зніяковіння, тихо сказала:

– Шкода, що ти їх зірвала. Життя квітів і так дуже коротке...

Розійшлися у вестибюлі, побажавши один одному доброї ночі. Дизма, проте, і не думав про сон. Він вирішив, хай там як, розібратися в господарських справах Куницького. Це були надзвичайно складні справи, настовбурчені ряди цифр, безліч незрозумілих, ворожих слів, яких він або зовсім не знав, або не міг осягнути до кінця їхнього таємничого сенсу. Реманент, дисконт, напівфабрикат, тяга, охоронне мито, вторинне страхування, компенсація, тенденція, гра на підвищення, еквівалент – на лобі Дизми крапельками виступив піт.

Він став читати вголос, але і це не допомогло. Сенс вимовлених фраз вислизав з його свідомості, ставав нереальним, невловимим.

Никодим вискакував з-за столу і гасав по кімнаті, вибухаючи прокльонами і гамселячи себе кулаками по голові.

– Я мушу, мушу, – повторював він уперто, – мушу зрозуміти це, інакше пропаду.

Він знову починав читати і знову зривався.

– Ні, це все марно, макітра тріскає, а я нічого не розумію.

Він подався до ванної кімнати і, відкрутивши кран з холодною водою, підставив голову під прохолодний струмінь. Простояв так кілька хвилин, увесь час думаючи: «Допоможе чи не допоможе?..»

Не допомогло. Всю ніч він провів над паперами, і єдиним результатом його старань був сильний головний біль. Поверхове і туманне уявлення про господарство у Коборові жодним чином не було достатнім не лише для ведення справ, а й навіть для розмови з Куницьким.

– Що робити?

Никодим довго думав над цим питанням і вирішив без бою не здаватися.

– Протягнути якнайдовше, а там, можливо, звідкись прийде порятунок.

Було вже по восьмій, коли Куницький, зайшовши до Дизми, застав його за письмовим столом зі стосами книг і паперів.

– Дорогий пане Никодиме, – закричав він з удаваним обуренням, – що ви робите! Та ви ж зовсім не спали! Працьовитість працьовитістю, а здоров'я передусім.

– Нічого зі мною не буде, – буркнув Дизма. – Раз вже почав, доведу до кінця.

– Ви завзятий. Ну і як?

– Та нічого.

– Визнаєте, дорогий пане Никодиме, що справи у зразковому порядку? Прозоро, системно, чітко...

У горлі в Дизми застрягло якесь прокляття.

– Дійсно, – сказав він, – все у зразковому порядку.

– Що? Правда? Я сам усе роблю. Я знаю кожний патичок, кожне коліщатко у цьому механізмі як свої п'ять пальців, ось чому цілком певний, що ніхто зі службовців мене не надурить. А тепер облиште роботу. Зараз подадуть сніданок. У вас буде досить часу, бо сьогодні я вам не буду морочити голову. На паперовій фабриці у мене засідання будівельної комісії, потім я їду оглянути ліс у Котилувці.

Коли вони увійшли до їдальні, обидві пані вже сиділи за столом.

– Який ви блідий!.. – зауважила пані Ніна.

– Голова трохи болить.

– Ви тільки уявіть, мої дорогі, – заторохтів Куницький, – пан Никодим ока не зімкнув. Всю ніч безперервно просидів над книгами!

– Може, вип'єте порошок від головного болю? – запитала пані Ніна.

– Та не варто...

– Випийте, вам легше стане.

Вона наказала лакеєві принести коробку з порошками, і Дизмі довелося проковтнути ліки.

– Знаєш, Ніно, – промовила Кася, – пан Дизма вчитиме мене грати у більярд.

– А ви добре граєте?

– Середньо, – відповів Никодим, – колись грав непогано.

– Може, почнемо відразу після сніданку? – запропонувала Кася.

– Я на вас дивитимуся, – додала пані Ніна.

– Хо-хо, – засміявся Куницький, – боюся, як би ви не захотіли назавжди відняти у мене пана Никодима.

– Мій чоловік вас ревнує, – посміхнулася пані Ніна, а Дизма зауважив її доброзичливий погляд.

«Вона, мабуть, дуже добра», – подумав він.

Відразу після сніданку Куницький попрощався з ними і подріботів до автомобіля, який очікував на нього.

Кася звеліла приготувати більярд, і вони утрюх перейшли в більярдну.

Урок почався з того, що Дизма показав, як потрібно ставити руку і тримати кий. Потім він пояснив, як слід бити по кулі.

Кася швидко все засвоїла: у неї були точна рука і вірне око. Дизма заявив:

– Ви, пані, будете добре грати, потрібно тільки практикуватися.

– Значить, Кася – тямуща учениця? – запитала пані Ніна.

– Для першого разу – чудово.

– А що найважче у більярді? – запитала Кася.

– Карамболь.

– Покажіть, будь ласка, як це робиться.

Дизма розставив кулі.

– Дивіться, – сказав він, – тепер я так ударю свою кулю, що вона торкнеться двох інших.

– Але ж це неможливо: вони стоять не на одній лінії.

– Саме так, – посміхнувся Никодим, задоволений враженням, яке справив, – увесь секрет карамболю полягає в тому, що моя куля, ударяючись в різних місцях об борт, мінятиме напрям. Ось так виглядає карамболь. – Він легенько вдарив по кулі, і карамболь, до подиву пані, вдався на славу.

– Це ж геометрія, – здивувалася пані Ніна.

– Я до такої спритності не дійду, – додала Кася.

– Може, і ви, пані, спробуєте? – звернувся Дизма до Ніни.

– О, у мене нічого не вийде, – відповіла, все ж таки беручи кий у руки. Вона не знала, як покласти ліву руку, щоб зробити з неї підпору, і Дизма мусив поставити їй пальці. Зауважив при цьому, що шкіра у пані Ніни гладенька і ніжна. Йому спало на думку, що ці руки, мабуть, нічого не робили. «Яке це щастя, – подумав він, – бути таким багатим: тільки пальцем ворухни – усе за тебе зроблять».

– Ну, що ж, пане, – заговорила Ніна, – певно, ви не хочете мене вчити?

– Прошу вибачення. Я так просто... замислився.

– Цікаво, про що?

– Та так. Торкнувся щойно вашої руки і подумав: такі ніжні руки не знають ніякої роботи.

Пані Ніна почервоніла.

– Маєте рацію. Мені давно соромно, але бракує сили волі, щоб взятися до якої-небудь роботи. А може, тому байдую, що обставини так складаються.

– Звичайно, навіщо ж працювати, коли у людини стільки грошей, – без всякої задньої думки сказав Дизма.

Пані Ніна прикусила губу й опустила очі.

– Ви строгий суддя, але, зізнаюся, я цілком заслужила на таку в'їдливу іронію.

Значення її слів Дизма так і не зрозумів і почав гарячково думати, про що вона, власне, говорить.

– Пан Дизма – сама відвертість. Все, що думає, говорить прямо в очі, – заявила Кася.

– Рідкісна чеснота, – додала Ніна.

– Признатися, що не завжди приємна для оточення, – застерегла Кася.

– Зате корисна. Стократ мені приємніша гола правда, ніж фальшиві компліменти.

– Здається, компліменти і пан Дизма – поняття несумісні. Скажіть, – хотіла його спровокувати Кася, – чи коли-небудь ви говорите жінкам компліменти?

– Звичайно. Якщо я бачу красиву жінку, я можу їй що-небудь таке сказати.

– І тільки? А мені, наприклад, що б ви сказали?

– Пані?.. Гм... – Дизма задумливо торкнувся випнутого підборіддя. Кася розреготалася.

– Бачиш, Ніно, як важко це дається панові! Прошу вас, скажіть же що-небудь. Якщо не можете мене взагалі похвалити, може, знайдете якусь особливість моєї особи, про яку зробите ласку висловитися.

Її схожі на персик щоки, вкриті шовковим пушком, злегка зарум'яніли. Він подумав, що Кася дуже приваблива, та якась вже надто незрозуміла. Щось дивно хиже крилося у її пильному погляді спрямованих на Ніну світло-карих очей.

– У вас красиві вуха.

– О!.. – здивувалася Кася. – Я не думала, що від вас це почую. Знаєте, сам маестро Бергано минулої зими на Рив'єрі удостоїв мене такого самого компліменту.

«Хто ж цей Бергано? Я влип», – промайнуло в голові у Дизми. І голосно додав:

– На живописі не розуміюся. Ніколи цим не цікавився.

– Проте це вам не заважає, – люб'язно заперечила Ніна, – мати такий витончений смак, як у великих майстрів.

Кася поклала кий і заявила, що на сьогодні з неї вистачить більярду.

– Піду переодягнуся. Ви не хочете разом зі мною проїхатися верхи?

– Дуже дякую, але маю ще багато справ, – відповів Никодим.

– Тоді поїду одна. Бувай, Ніночко. – Кася обійняла Ніну за шию і поцілувала в губи.

Коли Кася зникла за дверима, Дизма сказав:

– Ваша пасербиця любить вас не як мачуху...

Пані Ніна раптово відвернулася і підійшла до вікна.

– Ми любимо одна одну як сестри.

– Напевно, – зауважив Никодим – різниця у віці між вами дуже невелика. Я сам прийняв вас спершу за сестер. Але ви зовсім різні.

– Так, – підтвердила Ніна, – і схильності, і характери, і погляди наші діаметрально протилежні.

– Однак ви любите одна одну.

Пані Ніна нічого не відповіла, і Дизма, не знаючи, як ще підтримати розмову, вирішив, що час відкланятися.

– Я піду. Мое шанування. До побачення.

Ніна кивнула у відповідь і запитала:

– Може, вам щось потрібно?

– Ні, дякую, пані.

– Прошу вас не соромитися і давати розпорядження при-служі.

– Дякую.

Дизма вклонився і вийшов. І доки він ішов, важко ступаючи, по анфіладі кімнат, Ніна все дивилася йому услід – на його незграбну, ніби квадратну, фігуру і червону грубу шию.

– Ось так виглядає сильна людина? – подумала вона. – Дивно. Втім... О, невіправна мрійнице!.. – розсміялася Ніна і, сплівши руки, потягнулася усім тілом.

Дизма знову почав студіювати матеріали Куницького, але справа йшла ще гірше, ніж уночі. Він ніяк не міг розібратися у цьому лісі цифр.

– Ох ти ж чорт! – вилаявся Никодим. – Видно, я дурний, як чобіт.

Дизмі згадалася гімназія. Там принаймні, якщо не зрозумієш, можна було зазубрити. Правда, робота каторжна, але вихід є. Нарешті, якщо не визубрив, завжди можна було прикинутися хворим і не піти на уроки... А тут немає жодного порятунку, жодного... Тому що зазубрити цього неможливо, а захворіти... Раптом Никодим замислився.

«А якщо захворіти?»

Чим це допоможе?

«У кожному разі, можна відтягнути звільнення на декілька днів... можливо, навіть на декілька тижнів...»

Ідея! Блискуча ідея! А тим часом щось відбудеться, щось зміниться...

«Так, – вирішив Никодим. – Що тут довго думати? Із завтрашнього ранку захворію і – все тут!»

Він почав роздумувати, яку хворобу вибрати. Заразна не годиться: можуть відправити до лікарні. Шлунок – теж не підходить: не дадуть їсти.

«А якщо ревматизм?..»

Дизма навіть зрадів:

«Так буде найкраще, навіть якщо лікаря викличуть, не розбереться».

Коли з'явився лакей просити його до обіду, у Дизми вже визрів план важкого нападу ревматизму в правій руці і правій нозі. Сьогодні за вечерею він почне скаржитися на біль, а завтра і зовсім не встане з ліжка. Він був такий задоволений своєю вигадкою, що до нього повернувся чудовий настрій.

За столом панувала весела атмосфера. Мабуть, відсутність господаря позитивно впливала на поведінку пані. Розмовляли про планований від'їзд Касі до Швейцарії, де вона збиралася вивчати медицину.

– Думаєте після університету зайнятися практикою? – запитав Дизма.

– Звісно.

– Будемо твоїми пацієнтами, – розсміялася пані Ніна.

– Ти будеш, – відповіла Кася, – а от пан Дизма – ні.

– Пані безжальна. А якби я захворів, а поряд не було б лікаря?..

– Ви неправильно мене зрозуміли. Я буду лікарем по жіночих хворобах.

– Ах, так? Шкода. Я страждаю на ревматизм, а це швидше чоловіча хвороба.

– Як сказати, – зауважила пані Ніна. – Все залежить від причини хвороби.

– Наслідки війни, – відгукнувся Никодим.

– Ви були офіцером?

– Ні, звичайним рядовим.

– Це чудово, – сказала Ніна. – Багато видатних людей билосся тоді в сірих солдатських мундирах.

– Мундири були зелені, – спростував Дизма.

– Звичайно, колір надії, ви це точно зауважили. Ви були поранені?

– Ні. Єдина пам'ять про війну – ревматизм.

– Ну і, напевно, ордени?

Никодим не мав жодних відзнак, але тут же збрехав:

– Орден *Virtuti Militari*⁷ і, крім того, підвищення по службі. Трохи не став генералом.

– Як це?

– Призначили мене спочатку в унтер-офіцери, і я, напевно, дійшов би до генеральського чину, якби не закінчилася війна.

– Однак, бачу, у вас про неї приємні спогади.

– Це був найкращий час мого життя, – сказав Никодим відверто.

– Розумію. Хоча сама я, як жінка, не змогла б почуватися щасливою серед умираючих і поранених, але я легко собі уявляю, що для справжнього чоловіка війна – це атмосфера, в якій пробуджуються найбільш чоловічі інстинкти. Братерство, боротьба...

Дизма посміхнувся. Йому пригадалися казарми телеграфного батальйону, курник, який тримав один із сержантів, гаряча кава, неробство ситих, монотонних буднів.

– Так, стаєш диким звіром, – підтвердив він.

– Моя дорога, – сказала пані Ніна, ніби поновлюючи перервану раніше розмову, – ти мусиш погодитися, що і в цьому є своя чарівність, яка сильно діє, особливо на нас, жінок.

Кася знизала плечима:

– Не на всіх.

⁷ *Virtuti Militari* – за військову доблесть. Найпочесніший польський військовий орден, який присуджується за видатні бойові заслуги.

- Загалом жінки, – сказав Никодим, – віддають перевагу грубій силі над слинявістю.
- Не рекламуюте себе, – розсміялася Ніна.

Поговорили ще трохи, і Дизма пішов до своєї кімнати. Він не забув, що на нього чекає зустріч в парку з цим напівбожевільним графом, від якого можна довідатися багато цікавих речей про тутешніх коборовських мешканців.

Упевнившись, що його ніхто не бачить, Никодим відчинив двері на терасу і попрямував по алеї, яка, за його розрахунками, мала якнайшвидше вивести до кам'яної лавки під старою липою.

Проте відшукати лавку йому не вдалося, і він вже почав втрачати надію побачитися з Понімірським, як раптом почув зблизка гавкіт.

- Є! – зрадів Никодим.

І дійсно, неподалік, довкола крислатого каштана, стрибав, несамовито гавкаючи, незграбний песик. Дизма підняв голову і, на свій великий подив, побачив молодого графа, який сидів на розгіллі дерева.

- А, це ви! – закричав той згори. – Чудово!

Понімірський легко зіскочив на землю і кивнув Дизмі.

- Ви розповідали про мене Кунику? – запитав він з недовірою.

- Боже борони! Втім, його і вдома немає.

- Це добре. Вас здивувало, що я сидів на дереві?

- Ні, чому ж.

– Це, бачте, атавізм. Іноді в людині пробуджується непереборна потреба повернутися до первісного стану. Ви не помічали цього, пане, той... Як там ваше прізвище?

- Дизма.

- Ага, Дизма. Безглузде прізвище. А ім'я?

- Никодим.

– Дивно, ви не схожі на Никодима. Втім, це не має значення. Мій Брут теж не схожий на Брута, а я – на Жоржа. Кажете, цей мерзотник поїхав?

- На один день.

- Якусь нову аферу готує. Чи знаєте, що він видер у нас Коборово?

- Ні, нічого не чув.

– Зауважте, Куник займався лихварством. А оскільки мій батько витратив силу-силенну грошей, та ще й війна підірвала наші фінанси, то Куник без зусиль заплутав наші справи і схилив врешті-решт батька до фіктивного продажу Коборова.

- Як це фіктивний? Тобто несправжній?

– Не знаю, я в цьому не розбираюся. Досить і того, що він вчинив якесь велике шахрайство і присвоїв собі маєток. Але це нічого. Засадять його ще у в'язницю.

– Ну добре, – обережно почав Дизма, – чому ж у такому разі ваша сестра вийшла заміж за Куниць... за Куника?

– З любові до батька. Батько не пережив би, якби нам довелося покинути Коборово, а цей пройдисвіт Куник, учувши про таке, запропонував батькові угоду: якщо Ніна вийде за нього заміж, він запише Коборово на її ім'я, і таким чином наше родове гніздо залишиться в руках Понімірських. Сестра пожертвувала собою і тепер тяжко платить за це, тому що через рік після весілля батько й так помер, а цей мерзотник видурих у Ніни якісь векселі на величезну суму і доручення. Ось чому сестра не може і пальцем ворухнути у власному маєтку, бо негідник Куник тут повний господар.

- А що ж на те його дочка?

- Каська? Мавпа. Але ненавидить Куника, кажуть, через те, що він знущався з її матері.

- Вона померла?

- Хто?

- Перша дружина пана Куника.
– Якого пана? – найжачився Понімірський. – Плебея, мерзотника, не пана. Пан – це я!
Зрозуміло?
– Зрозуміло, – поспішно погодився Дизма, – значить, померла?
– По-перше, не моя справа, по-друге, померла давно. Дайте, будь ласка, цигарку.
Понімірський закурив і, рівненько пускаючи кільця диму, глибоко задумався... Дизма помітив, що Понімірський сьогодні набагато спокійніший, і тому ризикнув запитати:
– Чому ж вас, графе, виселили з палацу?
– Що?
– Я спитав, чому вас попросили з палацу.
Понімірський нічого не відповів і довгий час вдивлявся Дизмі в очі. Нарешті нахилився і прошепотів:
– Мабуть, ви мені будете потрібні...
– Я? – здивувався Никодим.
– Ти-и-хо! – Граф став озиратися довкола. – Здається, нас хтось підслуховує.
– Вам здалося. Тут нікого немає.
– Тсс!.. Брут! Шукай шпигуна, шукай!
Пес розгублено дивився на господаря і не сходив з місця.
– Безглузда худобина! – роздратувався граф. – Геть!
Він встав і навшпиньки обійшов куці. Всівшись на лаву, повчально сказав:
– Обережність не завадить.
– Ви сказали, графе, що я вам знадоблюся, – почав Дизма.
– Так, я використаю вас як знаряддя, але ви мусите мені пообіцяти абсолютну слухняність. Нікому жодного звуку. Передусім ви їдете у Варшаву до моєї тітки, пані Пшеленської. Це дуже безглузда і дуже шанована особа. Напевно, вже й ви помітили, що шановані особи найчастіше бувають безглузді?..
– Справді...
Обличчя Понімірського скривилося в іронічній гримасі. Він додав:
– Ви становите виняток з цього правила, бо хоч і дурні, та поваги до себе не викликаєте. Але це дрібниці. Тут дещо важливіша справа. Отже, у тітки Пшеленської величезні зв'язки, і вона ненавидить Куника. Тому вона допоможе у моїй справі.
– У якій справі?
– Мовчати, *sapristi*⁸, коли я говорю! Куник оголосив мене божевільним. Мене! Уявляєте, і добився опіки наді мною. Так от, ідеться про те, щоб тітка поставила на ноги вже не знаю точно й кого. Потрібно влаштувати консиліум, який встановить, що я цілком нормальний. Розумієте, пане?
– Розумію.
– Я напишу тітці листа, представлю вас як свого колегу, хоча й маєте вигляд шевця, але тітка так мріє насолити Куни-ку, що повірить. Поясните тітці, що наді мною тут знущаються, що мене позбавили свободи, що перехоплюють мої листи. Це слід змалювати у як найпохмуриших фарбах.
– Добре, але...
– Тихо! Хочете, знати, що за це отримаєте? То знайте, що за це я вшаную вас своєю дружбою і довічною рентою. Досить? Йду писати листа, а ви перед від'їздом у Варшаву зайдете за ним і за детальними інструкціями. Якщо ж на мене донесете, вб'ю як собаку. До побачення.
Він свиснув пінчера і, перестрибнувши, зник за кущами.

⁸ Ій-богу! (*фр.*)

«Навіжений, немає жодного сумніву, – подумки вирішив Дизма. Втім, у розповіді графа є велика частка правди. Адже й Куницький сам казав, що купив Коборово. Ставлення дружини і дочки до нього дуже вороже. Зрозуміло, немає сенсу мати справи з цим божевільним і його планами, але варто замислитися, чи не можна з усієї цієї каламуті отримати для себе якусь вигоду...»

Дизма наразі не бачив жодних перспектив усього цього, але відчував, що проникнути в чужу таємницю ніколи не завадить. Особливо в його становищі:

«Принаймні потрібно якось вивідати, чи правду каже цей божевільний граф».

Йому спало на думку, що якби звинувачення Понімірського підтвердилися, він мав би можливість погрожувати Куницькому викриттям. Дизма брів у роздумах парком і біля самого палацу натрапив на лакея, від якого довідався, що господар прислав машину додому, але сам не повернувся, тому що справи затримали його ще на день.

Ця новина втішила Дизму. Ще одна доба святого спокою й тиші! Проте з ревматизмом він вирішив не затягувати. Буде набагато краще, якщо хвороба схопить його за день до ділового побачення з Куницьким.

Тому за вечерею Никодим почав немилосердно корчитися, нібито від болю, хапаючись то за плече, то за коліно. Обидві пані, особливо Ніна, співчутливо розпитували його про недугу, коли Дизма заявив, що у нього ревматизм. І обидві одностайно підтвердили, що вогкий клімат у Коборові сприяє нападам цієї хвороби. Пані Ніна навіть почала вибачатися, що не попередила його заздалегідь.

З останнім ковтком компоту біль став нестерпним. Дизма вибачився й хотів було йти до своєї кімнати, але пані Ніна веліла лакеєві провести його, а сама пішла до домашньої аптечки за якимись ліками.

Дизма був цілковито задоволений собою. Сцена вдалася на славу. Про це свідчила заклопотана фізіономія лакея, який допоміг йому роздягтися і лягти до ліжка. Незабаром він приніс ліки.

За чверть години пролунав стук у двері, а коли він сказав: «Прошу», почув голос пані Ніни.

– Як ви себе почуваете?

– Погано.

– Чи не потрібно вам чогось?

– Ні, дякую!

– На добраніч. Сподіваюся, завтра вам стане краще.

– На добраніч, пані.

Настала тиша. Вечеря була щедра, і Дизму стало хилити на сон. «Ця пані Ніна – симпатична молодичка, – подумав він засинаючи, – ой, графиня...»

Розділ 5

Клімат Коборова мав фатальний вплив на ревматизм Никодима Дизми. На ранок з'ясувалося, що він цілу ніч не зімкнув очей, і біль посилювався. З такою доповіддю прийшла до пані Ніни покоївка і повернулася до Дизми з новим асортиментом ліків і запитанням від господині, чи не бажає пан Никодим якихось книжок для читання.

Дизмі зовсім не хотілося читати, і він, не бажаючи уславитися невігласом, заявив покоївці, що йому важко буде тримати книгу в руках.

Результат виявився найнесподіванішим.

За дверима почувся голос пані Ніни:

– Добридень, пане Дизмо. Мене засмучує, що вам не краще. Чи не послати за лікарем?

– Ні, не потрібно, – рішуче відповів Никодим.

– Вам, напевно, нудно. А що, якщо вам хтось почитає вголос?

– Що ж робити, якщо немає кому.

За дверима запанувало мовчання, і за мить пані Ніна запитала:

– Можна до вас увійти?

– Прошу дуже.

Ніна увійшла до кімнати і кинула на Никодима погляд, у якому змішувались цікавість і співчуття. Потім несподівано запропонувала, що буде читати сама. Дизмі нічого не залишалося, як погодитись, дякуючи та перепрошуючи за клопіт.

– Ну що там, дрібниці. Я й так сиджу без діла. Я із задоволенням щось вам почитаю. Скажіть тільки, якого автора вам почитати.

Никодим замислився: потрібно вибрати якогось трохи кращого, такого, якого в Лискові читали люди інтелігентні. Він згадав одного англійця, ім'я якого вимовляється «Джек», а пишеться якимось зовсім інакше.

– Може, щось Джека Лондона? – попросив він. Ніна посміхнулася і кивнула.

– Зараз принесу кілька його книжок.

Незабаром вона повернулася, несучи декілька книжок у вишуканих палітурках. І сказала:

– Я не здивувалася, дізнавшись, що ви любите цього автора.

Дизма зроду не читав Джека Лондона, проте зауважив:

– Справді, він мені дуже подобається, але чому ви так сказали?

– Ви мені вибачте – можливо, я просто хвалюсь, але мені здається, що я вмю спостерігати. А вас неважко розгадати, хоч ви і замкнута натура, що живе внутрішнім життям, начебто у splendid isolation⁹.

– Невже? – запитав Никодим.

– Так. Ми, жінки, досягаємо цього, можливо, ненауковим шляхом, навіть не методично, але ми фахівці у психоаналізі, я б сказала – у прикладній психології. Інтуїція замінює нам дослідницький метод, а інстинкт уберігає від помилок.

«От розбалакалася», – подумав Дизма.

– І тому, – продовжувала Ніна, гортаючи книгу, – ми легше знаходимо ключ до закритої, ніж до відкритої книги.

– Гм, – заперечив Никодим, – але навіщо ж шукати якогось ключа, якщо кожен книжку легко відкрити.

Він вважав, що Ніна, заговоривши про закриті книги, збирається продемонструвати перед ним читання Лондона крізь палітурку. Тому він додав:

– Немає нічого легшого, ніж відкрити книгу.

⁹ У блискучій самотності (англ.).

Пані Ніна заглянула йому в очі і заперечила:

– Ні. Трапляються такі, які цього не зносять, саме тому вони найцікавіші. Їх можна прочитати тільки очима уяви. Ви згодні зі мною?

– Навіть і не знаю, – відповів Дизма не замислюючись, – я таких книжок не зустрічав. Бачив дуже дорогі видання, але кожную книгу міг без зусиль відкрити і прочитати.

– Це зрозуміло, ви, напевно, взагалі не берете до рук книжок нецікавих, а ті, що викликають у вас інтерес, ніби під дією магнетизму відкриваються самі. Сила волі має такі властивості.

Дизма розсміявся. «Що за нісенітницю вона верзе!» Вголос же сказав:

– Але ж для того, щоб відкрити книгу, потрібно сили не більше, ніж у немовляти.

– Проте у вас надзвичайно сильний характер.

– У мене? – здивувався Дизма.

– О, не намагайтеся сперечатися. У мене маса спостережень, які підтверджують це, – переможно посміхнулася Ніна. – Узяти хоч би той факт, що ви любите Лондона... Адже це характерно для вашого смаку! Чому не Поль Джеральді, не Моруа, не Вайльд, не Синклер Льюїс, не Жеромський, не Манн, не Шоу, а саме Лондон з його поезією тихого творчого героїзму, з його язичницьким сприйняттям могутності боротьби, з його апофеозом праці.

Дизма мовчав.

– Ось бачите. Наперед можу сказати, що ви любите не Шопена, а Брамса, що Матейко вам ближчий, ніж Яцек Мальчевський, а Ліндберг рідніший від Сірано де Бержерака, готичний стиль і хмарочоси вам більше до смаку, ніж бароко і рококо.

Вона дивилася на нього своїми величезними блакитними дитячими очима, немов хотіла сказати: «Я знаю, дядьку, що ти мені приніс у кишені!»

Дизма не знав, що відповідати, і тому скривився від болю і застогнав. Пані Ніна почала заклопотано розпитувати Никодима, чи не надокучила йому розмова, чи не хоче він подрімати...

– Скажіть мені, тільки відверто, чи вірно я визначила ваші смаки?

«А дідько його знає!» – подумав Никодим і про всяк випадок відповів:

– Частково так, частково ні.

– Ну добре, – сказала Ніна не без задоволення і засміялася – тепер почитаємо. Хочете «Поклик крові»?

– Будь ласка.

Ніна почала читати. Це виявилася історія про собаку, якого вкрали. Дизма зі щораз більшим нетерпінням чекав, коли нарешті втрутиться поліція, але розповідь пішла іншим руслом, і Никодим потроху втратив нитку оповіді й уже нічого не розумів і не чув, окрім мелодійного, м'якого голосу пані Ніни.

Він почав міркувати над розмовою, яка щойно відбулася між ними, і дійшов висновку, що бесіда була дивною. Ця красуня пані Ніна виглядала так, ніби говорила зовсім не про книжку... А може?..

І раптом йому згадалася маленька вітальня у квартирі начальника поштової контори в Лискові пана Бочека, дві його незаміжні дочки, вчителька початкової школи панна Валяскова, писар мирового суду Юрчак та інша «золота молодь» Лискова. У тій кімнаті, такій убогій, порівняно з пишними апартаментами цього палацу, вони збиралися для того, щоб пограти в «цензуру». Панна Льодзя Бочек сиділа посередині кімнати, вдаючи з себе книжку... І про неї говорили всяку всячину: що вона нерозрізаний том, кухарська книга, збірка віршів, говорили, що вона така книжка, яка на вигляд хороша, але краще не відкривати... Ага!

Це мусить бути щось в такому ж роді... неодмінно щось таке! Але хороше чи погане говорила йому ця пані?.. Можливо, й хороше; втім, у цих панів ніколи нічого не дізнаєшся!

«А якщо я їй сподобався?.. Не може бути».

Голос Ніни дзвенів, переливався, інколи тремтів від хвилювання. Довга тінь від опущених вії падала на білі щоки, у пишному волоссі виблискувало сонце, пронизуючи густе листя, воно падало на килим яскравою свіжою плямою. У кімнаті пахло лавандою і липнем, багаті меблі бундючно сяяли позолотою і бронзою. Із прикрашеної арабесками стелі звисала важка лампа, виблискуючи рубіновими підвісками.

«Боже мій, хто б іще тиждень тому міг подумати, що я, Никодим Дизма, лежатиму у цій розкішній кімнаті на цьому багатому ложі, а ця красива пані читатиме мені книжку!»

Він заплющив очі і раптом затремтів.

«А що, коли це сон, якщо все це фантазія, якщо я розплющу очі і знову побачу закопчені, вогкі стіни кімнати Бартеків на Луцькій вулиці? А цей голос?.. Може, то Манька читає Валентинісі «Кур'єра»?»¹⁰

Тут голос замовк і через деякий час почулося неголосне запитання:

– Ви заснули?

Дизма розплющив очі і посміхнувся.

– Ні, що ви!

– Біль ущух? Вам краще?

Никодим знову посміхнувся.

– Біль не минув, але мені краще.

Ніна мовчала.

– Коли ви тут, мені краще.

Ніна подивилася на нього із сумом і нічого не відповіла. Никодим подумав, що цей божевільний, її брат, мабуть, не збрехав, сказавши, що вона нещаслива. Видалась нагода перевірити й інші його відомості, тому Дизма запитав:

– Ви чимось засмучені?

– У цьому домі ви, напевно, єдина людина, яка може сказати, що їй тут добре.

– Чому єдина?

– Ви нічим не пов'язані з цим домом... Боже мій, та ви ж будь-якої миті можете втекти звідси, втекти назавжди.

Губи у неї тремтіли, на очах блиснули сльози.

– І втечете, обов'язково.

– Ні, – гаряче запротестував він, згадавши про свою платню, – я хотів би залишитися тут якомога довше.

Ніна почервоніла.

– Ви це щиро кажете?

– Навіщо ж мені морочити вам голову? Звичайно, щиро.

– Хіба товариство нещасливих людей вас не лякає?

– Анітрохи. А втім, чому ви вважаєте себе нещасною? Жінка ви молода, здорова, багата, життя у вас легке.

– О! – перервала його Ніна, – хіба можна назвати це життям?

Дизма скоса глянув на неї.

– Хіба що чоловік не любить?

– Чоловік? – На її обличчі з'явилися презирство і гидливість. – Чоловік... я мала б за краще, щоб він мене ненавидів. Зрештою, що зв'язує мене з ним? Він зайнятий примноженням капіталу, і це єдина його турбота. Коло його інтересів таке далеке від мене і таке чуже! Він ніколи не намагався заглянути мені в душу і зрозуміти мене...

Вона прикусила губу.

– Втім, навіщо я вам це говорю?

¹⁰ Щоденна варшавська газета.

- Це добре, що говорите.
- Ви й так усе бачите. Пане Никодиме, скажіть, чи може бути щасливою самотня людина, абсолютно самотня людина?
- Не знаю. Я теж зовсім самотній.
- Як? У вас нікого немає? Немає сім'ї?
- Зовсім нікого.
- І це вас не гнітить?
- Мабуть, ні.
- Тому що ви чоловік. У вас сильний, замкнутий характер. Ви не знаєте самотності, тому що ви натура цілісна. Я навіть не певна, що ви здатні зрозуміти самотність такої слабкої істоти, як я.
- Але ж у вас є падчерка.
- А!.. Кася, – вирвалося у неї неохоче, – це жінка...
Вона знову прикусила губу і, дивлячись на розкриті на колінах книгу, продовжила:
- Знаєте, за багато років ви – перша людина, з якою я почуваюся так вільно, так... У вашому співчутті немає ані образливого жалю, ані байдужості безпристрасного спостерігача... Знаєте, адже я ні з ким не спілкуюся... Ви перший, з ким я дозволила собі відверто обмінятися думками, і відчуваю, що мене не зрозуміють неправдиво.
- Вона зашарілася, заговорила збуджено. Дизма вже не сумнівався, що пані Ніна на нього «поклала око».
- Можливо, вам обтяжливо, що я втягую вас у свої жалі?
- Боже борони.
- Хіба вони вас цікавлять?
- Дуже.
- Ви такий добрий до мене.
- Ви, пані, до мене теж. Не турбуйтеся, усе погане минеться, потрібно тільки не брати близько до серця. Ніна посміхнулася.
- Ви поводитеся зі мною як з дитиною, яку смішать безглуздим жартом, щоб вона перестала плакати. Але, знаєте, грубість часто буває хорошими ліками.
- Не можна відступатися перед бідною, потрібно думати, як їй зарадити.
- Ніна спохмурніла.
- Тут немає порятунку.
- Кожна людина – коваль свого щастя, – переконливо заявив Никодим.
- Коваль тільки той, у кого дужі руки, а ви ж бачите, які вони в мене слабкі.
- Вона протягнула до нього руку, від якої линули пахоці. Дизма взяв її долоню і поцілував. У відповідь відчув міцний потиск.
- Потрібні сильні руки, – сказала вона, – ось такі... Такими руками можна не лише свою долю викувати... Іноді мені здається, що для сильної волі немає жодних перешкод, що немає для неї неможливого... Вона – всемогутня, вона трошить сталь, будує майбутнє... І якщо вона не егоїстична, простягає руку допомоги, рятуючи цих бідних, слабких істот... Скільки поезії приховує таємничча сила сильної людини...
- Ніна повільно відняла руку і додала:
- Вам, напевно, здається, що я надто екзальтована?
- Дизма не знав, що відповісти, і тому знову вдався до випробуваного засобу: застогнав від болю і схопився за лікоть.
- Боляче?
- Дуже.
- Бідолаха! Може, послати за лікарем?
- Ні. Дякую вам.

– Мені так хочеться вам допомогти.

– У вас добре серце.

– І що мені з того? – сказала Ніна.

Машиналино узяла в руки книгу.

– Будемо читати далі?

– А може, вам набридло читати?

– О ні, я люблю читати вголос.

Пролунав стук у двері і почувся голос Касі:

– Ніно, можна тебе на хвилинку?

– Даруйте, – сказала Ніна, встаючи, – я зараз повернуся.

До вух Никодима долетів роздратований голос Касі, потім все стихло.

Дизма став роздумувати над ситуацією. Той факт, що він подобається пані Ніні, здається, сумніву не підлягає. Яку вигоду можна мати з цього? Чи вдасться завдяки її допомозі утриматися на місці адміністратора у Коборові?

«Сумнівно, – сам собі заперечив Никодим, – вона не має жодного впливу на чоловіка. Як тільки старий побачить, що я нічого не вартий, він викине мене без розмов, а хворіти вічно теж не можна!»

Дизму здивував несподіваний успіх у такої освіченої пані, але від цього він не відчув ні радості, ні гордості. Мозок Никодима був надто перейнятий пошуком способів якомога довше протриматися в Коборові. Жодні інші почуття не могли відірвати його від цього прагнення. Ніна, очевидно, вважає, що він гідний її довіри. І вона йому подобалася, але не більше, ніж Кася, Манька чи будь-яка інша молода жінка.

Серце Никодима Дизми ще досі не знало кохання. На романтичних сторінках його життя залишилися лише нечисленні спогади про випадкові, незначущі зустрічі, яких і не було надто багато. Думаючи зараз про пані Ніну, він не намагався зазирнути вперед, не будував жодних планів. Більше того, природжена обережність застерігала його від сміливого кроку, який би міг зашкодити йому. А якщо раптом про це довідається чоловік?

Пані Ніна повернулася дещо засмучена, і Никодим подумав, що вона, напевно, мала неприємну розмову з Касею. Вона і далі читала вголос, але вони вже не розмовляли до самого обіду. Після обіду Никодим заснув і прокинувся з настанням темряви від стуку в двері. Це був Куницький.

Він був дуже засмучений хворобою Дизми і хотів телеграмою викликати лікаря. Насилу Дизма відрадив його, завіривши, що йому вже краще і що завтра або післязавтра він встане на ноги.

– Це добре, дуже добре, – зрадів Куницький, – бо, дорогий мій, той Ольшевський у труну мене вжене; те, що він виробляє – розуму недосяжне. Уявіть собі, любий, він звелів затримати сосну через те, що нібито я не вніс повністю завдатку. А завдаток становив сорок тисяч двісті злотих. Забув я про ці двісті злотих, бачить Бог, забув, а тепер цей негідник зупинив мені усю роботу. Через якісь двісті злотих? Хай йому грець!

Хвилюючись, Куницький торохтів дедалі швидше. Дуже довго розповідав він про конфлікти з дирекцією казенних лісів і під кінець висловив надію, що завдяки втручанням Дизми поневірвання закінчатся. Дорогому панові Никодиму потрібно тільки якомога швидше вирушити у Варшаву і врешті поговорити там з міністром Яшунським.

Дизма завірив його, що, тільки-но встане, відразу ж поїде до Варшави.

– А як ви думаєте, дорогий пане Никодиме, легко у вас справа піде? Швидко залагодите?

– Владнаємо, – відповів Дизма, – будьте спокійні. Може, тільки гроші знадобляться на дрібні витрати.

– Витрати? Дурниці. Дам, скільки потрібно, готівкою. Ну, як ви тут у мене в Коборові себе почуваєте? Нудьгуєте?

Дизма заперечив. Сказав, що дуже мило проводить час.

– Врахуйте тільки одне: коли залагоджуватимете наші справи у Варшаві, прошу пам'ятати, що Коборово записане не на моє ім'я, а на ім'я моєї дружини. Я мав це зробити з міркувань формального порядку.

– Отже, я виступатиму нібито від імені вашої дружини? – запитав Дизма, пригадуючи розмову з Понімірським.

– Так, так, хоча можете і від мого, тому що я – фактичний власник. У мене є повноваження від дружини.

Дизму так і підмивало запитати, чи є у нього векселі, але стримався. Старому могла б закрастися підозра.

Куницький почав розпитувати Никодима про його бачення стану господарства в Коборові, але вимушений був відмовитися, оскільки хворий знову зазнав нападу ревматизму, та такого сильного, що шипів від болю, і вираз його обличчя змінився до невпізнання.

Після вечері Куницький знову зазирнув до Дизми, та той прикинувся, що ніби спить, завдяки чому уникнув подальших розмов. Вночі Никодим довго роздумував про неминучу подорож до столиці, звідки, мабуть, він уже не повернеться. Проте вирішив, що спробує протягнути якомога довше. Принаймні неважко буде відшукати полковника Вареду і попросити його переговорити з міністром.

Згадав Понімірського. Хтозна, може, варто і від нього взяти того листа? Якщо у тітки Понімірського є зв'язки, то й через неї, напевно, можна буде що-небудь влаштувати. Очевидно, він ні на мить не допускав думки, що зможе успішно залагодити справи Куницького. Це буде неймовірно. Він же прагнув тільки зміцнити Куницького в упевненості, що він, Дизма, насправді дружить з міністром і як не тепер, то принаймні з часом зуміє добитися переведення Ольшевського на іншу посаду, що йому до снаги виклопотати таке збільшення постачань деревини з казенних лісів, яке могло б задовольнити ненаситного старого.

Невдовзі після того, як Куницький пішов, прийшла пані Ніна. Вона була сумніша, ніж звичайно, стривожена ще більше, ніж удень, але на посмішку Дизми відповіла посмішкою. Вона розпитала про його здоров'я, поскаржилася на мігрень, через що не спала цілу ніч, і нарешті запитала:

– Ви, здається, їдете у Варшаву? Надовго?

– Їду. На тиждень, щонайдовше – на десять днів.

– Варшава, – промовила Ніна задумливо.

– Ви любите Варшаву?

– О, ні, ні... тобто, власне, дуже любила колись... Навіть і тепер люблю, тільки сама себе у ній не люблю.

– Так... У вас там рідні, друзі?

– Не знаю. Ні, – відповіла вона після хвилинного вагання.

Никодим вирішив обережно з'ясувати питання про існування тітки Пшеленської.

– Чи пані Пшеленська вам, бува, не двоюрідна сестра?

На обличчі Ніни з'явилося невдоволення.

– А, ви знайомі з тіткою Пшеленською?.. Так, але після мого шлюбу стосунки з нею дуже ускладнилися. Ми навіть не листуємося.

– Он як! – сказав Дизма.

– А ви буваєте у неї?

– Зрідка, – протягнув Дизма. – Пані Пшеленська, здається, не зносить пана Куницького, але вас любить.

Ніна не витримала і тихо запитала:

– Ви говорили з нею про мене?.. Ох, пробачте за нескромність, але, знаєте, це мене так схвилювало. Не дивуйтеся. Бо ж майже усі спогади юності пов'язані з домом і з колом знайомих тітки Пшеленської... Ви там буваєте...

– Чому ж ви до неї не завітаєте?

– Самі розумієте. Через чоловіка... Вони не можуть мені цього пробачити...

Ніна відвернулася і майже пошепки додала:

– Так само, як і я не можу собі пробачити цього.

Никодим мовчав.

– Мені соромно, що і тоді, і зараз я з вами така відверта... Але я не маю сил... Я дуже слабка... Дуже нещасна...

– Не засмучуйтеся, повірте: все зміниться на краще...

– Не розраджуйте мене, прошу я вас. Я знаю, я відчуваю, що знайшла у вашому чуйному серці глибокий, щирий відгук. Ми ще мало знайомі, але у мене до вас така довіра... Не потрібно, не розраджуйте мене, у мене немає жодного виходу. Досить того, що ви мене розумієте... Ви один, – додала вона, помовчавши.

– Чому ви кажете, що немає виходу? Хіба ви не можете розлучитися з чоловіком?

– Не можу, – відповіла Ніна, втупивши погляд у землю.

– Гм, значить, ви таки прив'язані до нього...

В очах Ніни запалав вогник.

– Ні, ні, – гаряче запротестувала вона, – як ви можете мене підозрювати у цьому! Мене ніщо не зв'язує з цією людиною, що має душу крамаря, з цим... старим...

У голосі звучали ненависть і відраза.

– Чому ж ви кажете, що не можете з ним розлучитися? – здивувався Дизма.

– Я не зможу жити... у бідності... Втім, мені доводиться думати не лише про себе.

– Ви жартуєте, – удав з себе простака Никодим, – але ж Коборово – це мільйони, і це ваша власність...

– Ви помиляєтесь, Коборово належить моєму чоловікові.

– Але сам пан Куницький мені сказав...

– Так. Воно записане на моє ім'я, але в разі розлучення я залишуся без нічого.

– Не розумію?

– Ах, навіщо говорити про це... Бачте, мій чоловік узяв у мене зобов'язання на таку суму, яка перевищує вартість Коборова.

– Видувив хитрістю?

– О, ні, узяв, тому що ця сума належала йому... на покриття боргу моєї сім'ї.

– Ага!..

– Не говоритимемо про це, мені це так неприємно. – Ніна благально склала руки, дивлячись Никодимові в очі. – Прошу вас не говорити про мене з моєю тіткою, добре?

– Як скажете. Втім...

– Прошу вас! Дуже прошу! Того світу для мене вже не існує, мені туди немає вороття...
Давайте краще читати...

Ніна узяла книгу і розкрила її на закладці. Вона почала читати, але ледве вимовила декілька слів, як голос у неї затремтів. Від ридань груди почало судорожно підніматися й опускатися.

– Не плачте, не треба плакати, – безпорадно заспокоював її Дизма.

– Боже мій, Боже мій, – ридала Ніна. – Ви такий добрий до мене... Ви такий добрий...

Пробачте мені... це нерви...

Вона схопилася і вибігла з кімнати.

«Ясно як білий день, – подумав Дизма, – вона закохалася в мене».

– Закохалася, – повторив він уголос і задоволено посміхнувся.

На нічному столику стояло маленьке люстерко. Никодим узяв його в руку і довго вдивлявся у своє обличчя – здивоване, зацікавлене і самовдоволене.

Розділ 6

Керований досвідченою рукою водія, автомобіль легко і плавно котився рівним шосе. Після вчорашнього дощу подекуди виблискували невеликі калюжки. Свіжий ранок іскрився сонячним промінням.

Дизма їхав до Варшави.

Куницький навмисно відправив його автомобілем, а не залізницею. Він стверджував, що так буде більш презентабельно.

І справді, від видовженої форми, здавалося, спеціально створеного для представницьких функцій автомобіля, віяло розкішшю, комфортом, він випромінював елегантність, виблискував нечуваною пишнотою кожної деталі. Біла ліврея водія і плед з тигрової шкури, що покривав ноги Дизми, доповнювали картину. Тому щоразу, коли вони зупинялися в якомусь містечку по дорозі, а це траплялося рідко, розкішну машину негайно оточував натовп роззяв, яких дивував не лише автомобіль, а й зарозуміла фізіономія пасажира, що розклався на сидінні.

На одній з таких зупинок Дизма вийняв з портфеля незаклеєний конверт. Це був лист графа Понімірського до пані Пшеленської. Дизма взяв цей лист про всяк випадок і тепер вирішив прочитати. У листі йшлося:

Дорога тітко!

Користуючись нагодою, що у нашому Коборові, захопленому бандитом Куником, генеральним адміністратором став Його Високоповажність пан Никодим Дизма (з курляндської шляхти), якому я можу повністю довіряти, хоч, може, він і не виглядає на такого, оскільки це істинний джентльмен і до того ж мій приятель з Оксфорду, який до мене добре налаштований, що цілком природно, і погано ставиться до цього пройдисвіта Куника, – що також цілком природно, – пишу до Вас, найдорожча тітко, зволити порадитися з ким слід і, використовуючи зв'язки Його Високоповажності пана Дизми, добитися мого звільнення з неволі шляхом лікарської експертизи, яка встановила б, що я не є психічно хворий і можу бути дієздатним, я б порушив проти Куника справу про привласнення Коборова, що піде тим легше, якщо Ви зможете зібрати, де потрібно, детальну інформацію про розтрати цього байстрюка прачки, про які мені говорили, про якісь залізничні шпали, крадіжки під час їх поставок і присвоєння шляхетного прізвища «Куницький» через підробку, через підкуп документів, що могла б виявити раптова перевірка, але оскільки Куник усі свої документи ховає у вогнетривкому сейфі за завісою у спальні, про що я дізнався від прислуги, яка частково мені віддана, у зв'язку з чим я маю намір – але тільки у крайньому разі – зробити un coup d'état¹¹, якщо цього не вдасться зробити, особисто я застрелю негідника, проте це не принесло б мені ані найменшого задоволення, бо, як Вам відомо, я полюю тільки на благородну дичину, до якої ця свиня Куник не належить, і місце якому якщо не у хліві, то у в'язниці, у чому і розраховую на сприяння Ваше, бо після повернення права на володіння Коборовом я негайно сплачу Вам увесь свій борг з відсотками, віддам також борг Зизи Кшепицькому і навіть одружуся з панною Гульчинською, хоч вона й не молода і лице їй обсіпане ластовинням, щоб лише Вам зробити приємність, про що Його Високоповажність пан Никодим Дизма обізнаний і au courant¹² про уся цю справу, і тому прошу порадитися з ним, бо у нього великі зв'язки у Варшаві, особливо в урядових колах, що не може не мати значення в моїй справі, яка, певною мірою, є і Вашою справою, на що дуже розраховую, завершуючи цього листа, за обсяг якого прошу вибачення, і до нього долучаю сердечні цілування Ваших ручок, завжди люблячий племінник,

¹¹ Державний переворот (фр.).

¹² В курсі (фр.).

Жорж Понімірський.

Почерк був нерозбірливий, і Дизма добрих півгодини убив на те, щоб прочитати листа. Його втішило те, що Понімірський згадав його прізвище як курляндського шляхтича, проте стурбувала згадка про Оксфордський університет. Якщо хтонебудь, Боже борони, звернеться до нього по-англійськи, він одразу ж викаже себе, нема й мови.

Власне кажучи, він ще не зважився на візит до пані Пшеленської. Якщо щось і спонукало його на цей крок, то не так доручення божевільного графа, як остання розмова з пані Ніною. Він не виказав їй таємної змови з її братом, але, зіставляючи відомості, отримані від обох, з тим, що говорив Куницький, дійшов до переконання, що претензії Понімірського не такі вже й безнадійні, як це могло здатися на перший погляд.

Якщо він зважиться на візит до пані Пшеленської, можна буде, мабуть, з'ясувати все до кінця.

На користь візиту свідчили й міркування особистого порядку. Власне, впливи і стосунки цієї пані, яка оберталася у вищих сферах. Ці впливи могли б допомогти Дизмі у вирішенні справ Куницького, від перебігу яких залежала і його особиста доля.

Про все це, та ще про полковника Вареду, якого належало йому розшукати, продовжував думати Никодим, коли автомобіль порівнявся з першими будівлями Праги¹³. Сонце давно вже зайшло, і, немов би вітаючи появу Дизми, спалахнули несподівано вогні вуличних ліхтарів.

– Хороша прикмета, – сказав він півголосом.

– У «Європейський» накажете? – поцікавився шофер.

– У «Європейський», – підтвердив Дизма.

Никодим чудово виспався і прокинувся у прекрасному настрої.

Негайно вирушив до міста.

З Військового міністерства Дизму відіслали у довідкове бюро міського гарнізону, де він дізнався, що полковник Вацлав Вареда кожне літо проводить в Констанціні¹⁴ на віллі «Гаїті» і до Варшави приїздить здебільшого по обіді.

З надзвичайної люб'язності до нього Дизма здогадався, що полковник Вареда мав бути великим цабе. Він зібрався було запитати, яку посаду обіймає Вареда, але вчасно схаменувся – раптом зрозуміють, що він абсолютний невіглас у державних справах.

Не було й десятої, коли Дизма надумав їхати в Констанцін. Так він і зробив. Дорога виявилася жахливою, але завдяки вправності водія і силі двигуна їхалося досить швидко, і вже за півгодини вони дісталися до місця. Віллу «Гаїті» знайшли легко. Це була красива двоповерхова вілла з просторою терасою, що виходила в сад, який прозирав через мереживний візерунок огорожі. На терасі сидів якийсь чоловік у піжамах і читав газети. Коли авто зупинилося біля хвіртки, чоловік підняв голову, і Дизма відразу впізнав полковника.

Той же, відповівши на уклін, довго вдивлявся в гостя примруженими короткозорими очима і лише тоді, коли Никодим був вже у хвіртці, полковник схопився і крикнув:

– Сервус! Боже мій, та це ж приборкувач Терковського! Вітаю, пане Никодиме, куди ви пропали? – полковник обома руками почав трясти руку Дизми.

– Моє шанування, пане полковнику, я сидів весь цей час у селі. Та вчора приїхав до Варшави, а дізнавшись, що можу вас тут знайти...

– Браво! Блискуча думка! Поснідаєте зі мною? Втім, ви, сільські жителі, встаєте з півнями.

¹³ Район Варшави.

¹⁴ Передмістя Варшави, улюблене місце відпочинку варшав'ян.

Полковник широ зрадів приїзду Дизми. Людина ця була йому на рідкість симпатична, до того ж – прекрасний автомобіль Дизми був гарантією того, що сьогодні у поїзді до Варшави можна буде відмовитися від набридлої Віляновської залізниці¹⁵.

– Ми учора добряче випили, – заговорив Вареда, – думав, що довбешка тріщатиме, але, на щастя, відчуваюся чудово.

І справді, Вареда був веселий і жвавий, тільки налиті кров'ю очі говорили про вчорашню п'ятику.

– Я сказав «на щастя», тому що потрібно обмити ваш приїзд, – продовжував Вареда. Ви знаєте, ваш інцидент з Терковським став просто анекдотом. І уявіть собі: вам вдалося трохи підрізати крильця цій пташці.

– Ну, що ви!

– Присягаюся Богом! Падлюка, відколи його призначили начальником канцелярії прем'єра, цьому Терковському усе перевернулося в голові. Уявив собі, ідіот, що всі мають зі шкіри перед ним пнутися.

– А що поробляє міністр Яшунський?

– Як то що? – здивувався полковник. – Та ж він на з'їзді у Будапешті.

– Шкода.

– У вас до нього якась справа?

– Невелика, але є.

– Поживіть кілька днів у Варшаві. Принаймні повеселимося. Яшунський часто вас згадує...

Дизма глянув на полковника з неприхованим здивуванням. Той поспішив пояснити:

– Факт, присягаюся Богом. Як це він сказав про вас? Чекайте, чекайте... ага! «Цей пан Дизма знає, що таке життя: хапає його за загривок і в морду – торох!» Що? Яшунський має свої приповідки! Я навіть радив йому видати книгу афоризмів.

Далі Никодим дізнався, що становище Яшунського похитнулося, бо проти нього виступають і борються поміщики, різні сільськогосподарські об'єднання і спілки дрібних землевласників, та й Терковський разом зі своєю клікою копає під нього. У сільському господарстві тяжка криза, і немає на те ніякої ради. Шкода Яшунського, це людина тямуща, та й свій хлопець.

Розмова зайшла про справи Дизми, і полковник запитав:

– Ви, пане Никодиме, здається, чи то компаньйон, чи то сусід того Куницького?

– І те й те, – відповів Дизма, – та ще й довірена особа його дружини.

– Навіть так? Що ви кажете? Тої... графині Понімірської? Така гарненька блондинка, так?

– Так.

– Чув щось, що там вона не дуже з цим Куницьким.

– Навіть дуже не дуже, – засміявся Дизма.

– Між нами кажучи, не дивуюся, тому що він старий шкарбан та й людина, мабуть, нецікава. Втім, вам видніше.

– Що поробиш...

– Розумію, розумію, – погодився полковник, – справи є справи. Даруйте, пане Никодиме, я при вас буду одягатися.

– Прошу дуже!

Вони увійшли до кімнати, і полковникові спало на думку похотувати гостя коктейлем власного приготування. Тим часом ординарець приніс мундир, і через півгодини Вареда був готовий.

¹⁵ Місцева залізнична лінія через передмістя Варшави.

Підішли до автомобіля, і полковник із захопленням почав його розглядати. Він, мабуть, непогано розумівся на машинах, тому що завів бесіду з шофером, вживаючи геть незрозумілі Никодимові слова.

– Чудова машина, чудова – захоплено повторював Варєда, сідаючи поряд з Дизмою. – Напевно, добряче довелось потрусити кишені за цю лялечку. З вісім тисяч доларів, так?

Автівка рушила, і під гуркіт двигуна, що заглушав його слова, Никодим відповів:

– Хе-хе, з хвостиком.

Дорогою вони домовилися, що зустрінуться на вечері в «Оазисі».

– Там найкраще, буде багато знайомих. Уляницького знаєте?

Уляницького Дизма не знав, але, побоюючись, що це якась відома особа, відповів, що чув про нього від людей.

Доставивши полковника у штаб, Никодим повернувся в готель, наказавши водієві заїхати за ним о десятій вечора, сам пішов до кав'ярні. Не без зусиль відшукавши вільний столик, замовив чай з тістечками і замислився над тим, як провести час, проте на думку не спадало нічого путнього. У Варшаві він не знав нікого, принаймні нікого такого, кого б сьогодні, він, адміністратор маєтку, міг би відвідати. При згадці про Бартеків він аж внутрішньо здригнувся. Їхня закіптюжена кімната була для нього таким уособленням суворої дійсності, до якої рано чи пізно потрібно буде повернутися, як і заляпана чорнилом так звана зала поштової контори у Лискові. Никодим відчував, що його незвичайна красива пригода незабаром закінчиться, але намагався про це не думати.

Однак бездіяльність повертала його думки до дійсності, і, щоб відігнати їх, Дизма вирішив піднятися у свій номер. Тут він пригадав про лист Понімірського. Вийняв його і знову прочитав.

– Е, хай там як! – махнув рукою Никодим. – Піду, що зі мною зроблять?!

Пані Юзефіна Пшеленська встала цього дня з лівої ноги. Це було односторонньо визнано на кухні о десятій ранку, а об одинадцятій в усьому помешканні панував такий рейвах і галас, неначе йшлося не про саму лише ліву ногу, а щонайменше про обидві.

О дванадцятій помешкання шановної пані Пшеленської видавалося сумним поєднанням хаосу і паніки, де антикварні меблі несамовито гарцювали, перекидалися з місця на місце, поки нарешті не гепались десь в пилюку, задерши догори свої рахітично-вишукані ніжки. Серед переляканої прислуги гасала господиня дому, як та валькірія на полі битви. Попереду тріщала кулеметна черга її лайок, позаду, мов крила бурнуса, майоріли поли халата.

У вітальні бурчав пилосос, надворі гримів грім від вибивання килимів, вікна то відчинялися, тому що в цій задусі не можна було висидіти ні хвилини, то з тріском зачинялися, бо ці протяги зносили голову.

На довершення всього безперервно тріщав телефон, і в слухавку з рота господині градом сипалась лайка, хльостка, немов удари батога.

У такий момент у передпокої і пролунав дзвінок. Чаша терпіння була переповнена, і пані Юзефіна стрілою помчала особисто відімкнути двері. Нажахана прислуга завмерла, подумки доручивши Божій опіці особу злочасного гостя.

Двері різко відчинилися, і, подібно до гарматного пострілу, гримнуло гучне питання:

– Що треба?

Це нелюб'язне привітання не спантеличило Никодима. Навпаки, він раптом відчув у собі більше впевненості, тон і зовнішність цієї дами нагадали йому власних знайомих.

– Я до пані Пшеленської.

– Що вам треба, питаю?

– Є справа. Прошу доповісти пані, що прийшов колега її племінника.

– Якого ще племінника?

– Графа Понімірського, – не без задоволення вимовив Дизма. Ефект був несподіваний. Розпатлана дама витягнула руки вперед, ніби захищаючись від нападу, і оглушливо заверещала:

– Не заплачу! Ні копійки не заплачу за племінника! Не треба було йому позичати!

– Що? – здивувався Дизма.

– Звертайтеся, пане, до його швагра! Я не дам ні копійки, ні копійки! Неподобство, всі до мене, кара небесна!..

То було вже занадто. Кров ударила Дизмі до обличчя.

– До дідька, чого ви верещите! – гаркнув він на все горло. Пані Пшеленська замовкла як громом ударена. Її очі широко розплющилися, зіщулившись, вона перелякано дивилася на непроханого гостя.

– Ніхто від вас грошей не вимагає, а якщо чого і хочуть, то це віддати, а не взяти гроші.

– Тобто як?

– Кажу ж бо: віддати.

– Хто хоче віддати? – запитала вона, дивуючись усе більше.

– А ви думаєте, пані, хто? Шах перський? Султан турецький?.. Ваш племінник і мій друг.

Пані Пшеленська обхопила голову двома руками.

– Ах, пробачте, у мене сьогодні жаклива мігрень, і прислуга довела мене до нестями, даруйте, пане!.. Будь ласка, увійдіть.

Дизма пройшов за Пшеленською у бічну кімнатку, в якій половина меблів була перевернута, а посередині стирчала щітка для натирання паркету. Господиня поставила гостю стільця біля вікна, а сама, вибачившись за свій вигляд, вийшла і зникла на добрих півгодини.

– Чортівня, – міркував Дизма, – кинулася на мене, як пес на волоцюгу. Дідько приніс мене сюди! Видно, тітонька не менш божевільна, ніж племінничок. Ніби велика пані, а виглядає як служниця!

Він довго не міг заспокоїтися, а коли нарешті опанував себе, став жалкувати, що відразу сказав цій бабі про намір Понімірського віддати борги.

«Вважає його божевільним, готова і мене записати туди ж».

Нарешті з'явилася господиня. Тепер на ній красувався шовковий пурпуровий халат, волосся було причесане, м'ясистий ніс і пухкі щоки вкривав товстий шар пудри, губи були яскраво нафарбовані.

– Прошу пробачення, пане, даруйте, – заговорила вона, – я страшенно втомилася і перенервувала. Я Пшеленська...

Вона простягнула до нього довгу худу руку, Никодим поцілував її, представився.

Пшеленська негайно засипала його градом запитань, і він, навіть маючи добрі наміри, рота не встиг відкрити для відповіді. Тоді він вийняв лист Понімірського і мовчки подав Пшеленській.

Та негайно почала кричати:

– Боже мій, я забула пенсне. Франю! Франю! Антонію! Франю! – надрилася вона.

Почулися квапливі кроки, і за хвилину покоївка принесла пенсне в золотій оправі. Пані Пшеленська заглибилася в листа, щоки у неї розчервонілися, кілька разів вона, перервавши читання, розсипалася перед Дизмою у вибаченнях.

Лист справив на неї сильне враження. Прочитавши його ще раз, вона оголосила, що це справа великої ваги, але зовсім не тому, що Жоржик збирається віддати їй борг, а так, в цілому.

Вона почала випитувати Никодима про те, що робиться в Коборові, про настрої «тієї нещасної Нінон», про стан господарства «того злодія Куника», і врешті-решт поцікавилася, що думає про уся цю історію шановний пан. Але співрозмовник не думав нічого і тому промимрив майже пошепки:

– Чи я знаю? Потрібно б порадитися з адвокатом.

– Мудра думка, мудра думка, – підхопила пані Пшеленська з подякою в голосі, – але, знаєте, пане, найкраще перед тим добре було б порадитися з паном Кшепицьким. Ви знайомі з паном Кшепицьким?

– Ні, не знайомий. А хто це?

– О, це дуже здібна людина і наш старий знайомий, хоч він і молодий. Пробачте, ви зупинилися в готелі?

– Так.

– Ви не відмовите, якщо я вас запрошу завтра на обід? Буде якраз пан Кшепицький, і ми обговоримо цю справу. Добре?

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.